

Városrehabilitáció az 1960-as, 1970-es években

A történeti városszövet megújításának koncepciói a korszak hazai városépítészeti szaksajtójában

ZUBEK Károly^{1*} – WETTSTEIN Domonkos²

¹ Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építésmérnöki Kar, Urbanisztika Tanszék, 1111 Budapest, Műegyetem rakpart 3. K II. 93. E-mail: zubek.karoly@edu.bme.hu

² Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem, Építésmérnöki Kar, Urbanisztika Tanszék, 1111 Budapest, Műegyetem rakpart 3. K II. 93. E-mail: wettstein.domonkos@epk.bme.hu

EREDETI KÖZLEMÉNY

Beérkezett: 2025. május 22. • Elfogadva: 2025. augusztus 2.

Online First megjelenése: 2025. október 27.

© 2025 A Szerzők

ÖSSZEFOGLALÓ

Az 1960-as, 1970-es évek épített öröksége a kortárs szakmai és társadalmi diskurzusban egyaránt konfliktusokkal terhelt, különösen a történeti környezetben található modern beépítések esetén. A tanulmány a modern beépítések városépítéstörténeti kontextusának feltárására tesz kísérletet. A vizsgálat tárgyát az 1960-as, 1970-es évek városépítészeti diskurzusában a történeti városszövet megújítása során felmerülő dilemmák képezik. A tanulmány fókuszában az örökségértelmezés átalakulása áll: a hazai városépítészeti szaksajtóban megjelent publikációk alapján bemutatja, a korszak szerzői hogyan értelmezték a történeti örökséget. A kutatás során arra kerestük a választ, hogy a történeti örökségként értelmezett épületállomány milyen szempontok mentén bővült a vizsgált évtizedek alatt. A tanulmány rávilágít arra, hogy a történetinek tekintett örökség időtávtálatának közelebb kerülésével, a városszövet történetiségének felértékelődésével, majd pedig a lokális szempontok beemelésével hogyan változott a városmegújítás fogalmi kerete és módszertana. Az 1960-as évek jelentős szanalással járó rekonstrukcióival szemben megfogalmazott kritikák, valamint a műemléki jelentőségű területeken szerzett tapasztalatok egyaránt formálták a védelem nélküli városrészek rehabilitációjának szemléletmódját és eszköztárát. Ugyanakkor a korszak jelentősebb konfliktusait elemezve a történeti városszövet új beépítéseinek modern városépítészeti megközelítéseivel szemben az 1970-es évektől megjelenő kritikák átalakuló szempontrendszerre is kirajzolhatóvá vált.

KULCSSZAVAK

városrekonstrukció, városrehabilitáció, városmegújítás, történeti városszövet, városépítészeti szaksajtó, 1960-as évek, 1970-es évek

* Levelező szerző

BEVEZETÉS

Problémafelvetés

A második világháború utáni helyreállítások elsődleges célja Magyarországon a fellépő lakáshiány enyhítése volt, és erre elsősorban a városhoz közeli, infrastruktúrával jól ellátott, de beépítetlen területek voltak a legalkalmasabbak. A belső területek megújítása csak 1956 után indult meg. A beavatkozások jellemzően a foghíjbeépítésekre korlátozódtak, amelyek kötöttsége révén korlátozott mértékben jelenhettek meg a modern építészeti és városépítészeti elvek (Simon 2006). A kiemelt műemléki területek közül pedig elsőként a budavári és a soproni rekonstrukciók kezdődhettek el a műemlékvédelem keretein belül (Jankó 2005).

Az 1960-as évek végén, 1970-es évek elején jelentkező globális gazdasági-társadalmi krízisek azonban nemzetközi és hazai szinten is a korábbi stratégiák átgondolására készítették az építészeket, városépítészeket (Jelinek 2019). Az ezek hatására megjelenő posztmodern irányzatok a város hagyományos elemeire irányították a figyelmet (Meggyesi 1985). Magyarországon az iparosított építés felfutása a házgyárak elindulásával és a város értékeinek felismerése szinte párhuzamosan történt (Jankó 2011). Ezáltal a modern és a jelentkező posztmodern építészeti és városépítészeti elvek sajátos elegye jelent meg. Az 1960-as és 1970-es évtized elemzése ennek a szemléletváltásnak a folyamataira kíván rávilágítani.

Mindemellett ennek az időszaknak az épített öröksége a kortárs szakmai és a szélesebb társadalmi diskurzusban rendkívül konfliktusos. Az elmúlt években számos, a korszak kiemelkedő értékének tartott épület került lebontásra, ami ellen a szakma élesen tiltakozott, miközben a szélesebb társadalom ezen értékek eltűnése kapcsán egyetértő vagy közömbös maradt. Ezen folyamatok megértéséhez szükséges a szakmatörténet feltárása és a korszak építészeti-városépítészeti dilemmáinak, illetve az ezekre adott tervezési stratégiának a feltárása. A tanulmány ezeket a jelenségeket városépítészeti léptékből vizsgálja, hogy rávilágítson azok komplex, városi szintű hatásaira.

Jelen dolgozat az 1960-as, 1970-es évek magyar építészeti és városépítészeti szaksajtójában megjelent elméleti megközelítéseket, vitákat, szakmai diskurzusokat kívánja feltárni. A kutatás fókuszában azok az íráskorok állnak, amelyek a történeti városszövet és az új beépítések kapcsolatával foglalkoznak. A vizsgálat kiterjed a kiemelt műemléki értékekkel rendelkező városrészek (például Buda, Sopron, Győr, illetve később Pápa, Eger) rekonstrukciójához kapcsolódó diskurzusokra is, azonban a fókusz elsősorban a védelem nélküli, de történeti értékkel bíró városrészek (mint Szekszárd, Nagykanizsa, Kecskemét, Debrecen, Békéscsaba központjai vagy a pesti belső városrészek) megújítása során felmerült szakmai dilemmákra irányul. A tanulmány tehát mind a teljes bontással járó új városrészek, mind pedig a műemléki rekonstrukciók során kibontakozó szakmai diskurzussal csak érintőlegesen, a folyamatok megértése szempontjából szükséges szinten kíván foglalkozni.¹ Nem cél tehát sem a műemlékvédelem városmértetűvé válásának, sem pedig a városrendezési szabályozásoknak a pontos bemutatása, sokkal inkább a korszak meglévő városszövethez kötődő főbb diskurzusainak azonosítása és elemzése.

¹ A kérdéskör budapesti vonatkozásához lásd Oláh Gábor értekezését (Oláh 2023).

Városépítészeti szaksajtó az 1960-as, 1970-es években

A kutatás fókuszában az örökségértelmezés átalakulása áll, amelynek során fontos szempont a történetinek tekintett örökség körének meghatározása. Ezzel összhangban pedig a védett és nem védett városi szövet értékeinek azonosítása a korszak építészeti, városépítészeti szemszögéből. A kutatás a vizsgált időszakban megjelenő városépítészeti, részben építészeti szaklapokban megjelenő elméleti írások, vitacikkek, műleírások és tudományos tanulmányok elemzése révén kívánja rekonstruálni a korabeli értelmezéseket, valamint a városmegújításhoz kapcsolódó fogalmi és módszertani változásokat.

A korszak hazai városépítészeti diskurzusában kiemelt szerepe volt a Magyar Urbanisztikai Társaság által 1964 és 1989 között kiadott *Városépítés* folyóiratnak. A lap felelős szerkesztője 1968-ig Lux Kálmán, majd két évtizeden át Pongrácz Pál, szerkesztőbizottságának elnöke pedig Perényi Imre volt. A városrendezési tervek, tervpályázatok és számos elméleti írást bemutató folyóirat a várossal foglalkozó szakma egy fontos megjelenési felületévé vált.

További városépítészeti kérdésekkel foglalkozó szaklap volt a Budapesti Műszaki Egyetem Városépítési Tanszéke által 1952 és 1989 között kiadott *Településtudományi Közlemények*, amelyben jellemzően a tanszékhez kötődő tanulmányokat publikáltak, de megjelentek a hazai településtudomány egyéb eredményei is. A lap felelős szerkesztője kezdetben a tanszékvezető, Perényi Imre volt. 1965-től a folyóirat megszűnéséig Faragó Kálmán töltötte be a szerkesztőbizottság elnöki posztját, társzerkesztőként pedig Keresztély György vett részt a lap működésében.

A Városépítési Tudományos és Tervező Intézethez (VÁTI) köthető, 1964-től kiadott *Településtervezési tájékoztató*, majd ennek folytatásaként az 1972-től megjelent *Területrendezés* pedig a településtudomány területén publikált elméleti írások mellett a VÁTI-ban folyó kutatásokról is beszámolt.

A szűken vett városépítészeti szaklapokon túl a tanulmány két olyan folyóiratot vizsgál, amelyek a korszak városépítészeti diskurzusa szempontjából megkerülhetetlenek. A Magyar Építőművészek Szövetsége által 1952-től kiadott *Magyar Építőművészet* a korabeli építész szakma egyik legfontosabb támpontja volt. A jelentősnek számító, 4000–6000 példányban megjelent folyóirat a tervező építészek számára kívánt fórumot nyújtani, de számos városépítészeti témájú írás is megjelent benne. A korszakban a lap szerkesztőbizottságának elnöke Major Máté volt (1958–1983), míg a felelős szerkesztői Bonta János (1960–1963), majd két évtizeden át Nagy Elemér (1963–1983) voltak.

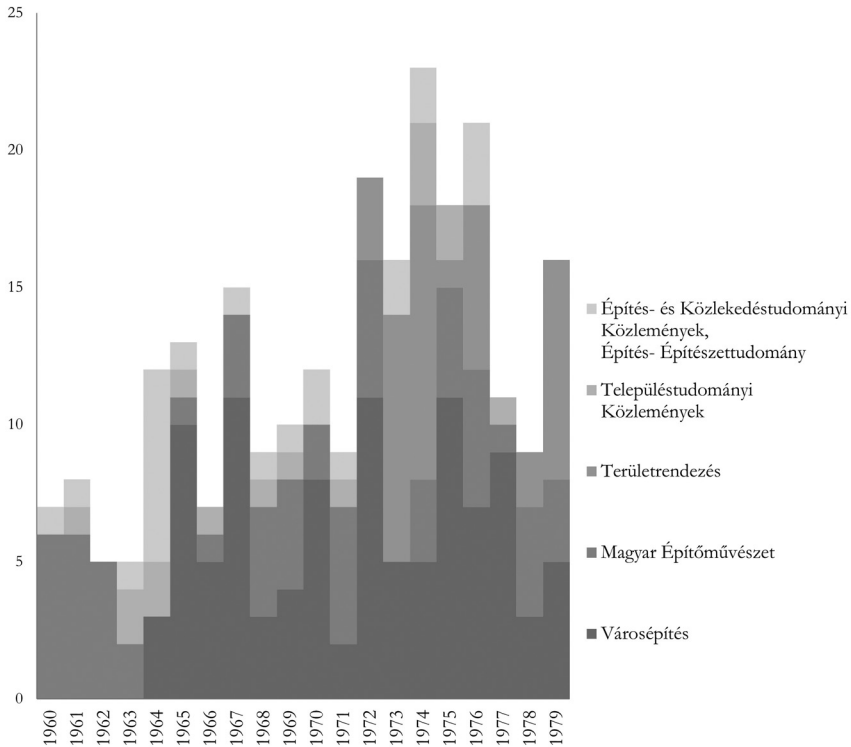
Szintén nem kizárólagosan városépítészeti, de az urbanisztika és településtudomány tudományos reprezentációja miatt fontos mindezek mellett az MTA Műszaki Tudományok Osztálya által 1957 és 1968 között *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények*, 1969-től *Építés- Építészettudomány* néven kiadott folyóirat. A számos további műszaki, műemléki és egyéb társtudományokkal foglalkozó szakmai lappal jelen tanulmány nem foglalkozik.

A korszakban megjelent folyóiratok szerkesztési elveinek és a publikált cikkek tartalmi elemzése során fontos szempont a szerkesztők személyének és politikai befolyásának figyelembevétele. Legjelentősebb közülük Perényi Imre hatása, aki számos szakmai és politikai szervezet vezetője, alapítója² volt. Szerkesztőbizottsági elnökként vagy tagként részt vett a *Városépítés*,

² 1951-től (megszakítással) 1978-ig a Városépítési Tanszék vezetője, 1970 és 1975 között a Budapesti Műszaki Egyetem rektora, az 1966-ban létrehozott Magyar Urbanisztikai Társaság (MUT) alapítója, a Magyar Építőművészek Szövetségének (MÉSZ) elnökségi tagja, az 1951-ben létrehozott MTA Településtudományi Bizottságnak alapítója, majd elnöke, 1955–1960 között Budapest főépítésze, 1958-tól Budapest Főváros Tanácsának tagja, 1959–1965 között a Végrehajtó Bizottság tagja, 1964–1968 között az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium miniszterhelyettese volt (Alföldi et al. 2009. 49–61).

a *Településtudományi Közlemények*, illetve az *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* majd az *Építés- Építészettudomány* munkájában is. A visszaemlékezések alapján Perényi Imre mellett Faragó Kálmán is a modern várostervezési elvek és az Athéni Charta dogmatizmusának szellemét képviselte (Alföldi et al. 2009).

Kutatásunk során ezen folyóiratokban 245 olyan publikációt azonosítottunk, amely a történeti környezetben való építéssel, illetve annak megújításával foglalkozott. Ezek közül a tanulmány azon 79 cikkre hivatkozva készült el, amelyek a legjobban szemléltetik a korszak szakmai diskurzusának főbb irányait. A kapcsolódó publikációk eloszlása a vizsgált két évtizedben viszonylag változékony volt, de az 1960-as évek közepétől növekedés figyelhető meg (1. ábra), részben a városmegújítás szakmai diskurzusának előtérbe kerülésével, részben a bővülő publikálási lehetőségekkel összefüggésben. A kiugró értékek jellemzően egy-egy tematikus lapszámhoz kötődtek.³ Ugyan a tanulmány városépítészeti szaklapokat vizsgál, a téma jellegéből adódóan a szerzők között városépítésszek és építésszek mellett a műemlékvédelem területéről érkezők is jelentős szerepet kaptak, akiknek a hatása a diskurzusra a vizsgált időszakban végig hangsúlyos volt.

1. ábra. A kutatás során feldolgozott cikkek eloszlása éves bontásban 1960 és 1979 között

³ A *Magyar Építőművészet* 1972/2. száma „Műemlékvédelem”, a *Területrendezés* 1973/2. száma „Lakóterületi rekonstrukció”, 1974/3. száma „Műemlékvédelem és városrendezés”, a 1979/1. száma „Városrendezés és Műemlékvédelem” címmel jelent meg, a *Városépítés* 1972/2. száma a városépítészeti és műemlékvédelem témájával foglalkozott, az *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 1964/1–2. száma pedig a „Történeti városközpontok fejlesztése – Építészettörténeti kérdések” című konferencia előadásait mutatta be.

A TÖRTÉNETI ÖRÖKSÉG ÉRTÉKELÉSE

Az értéként tekintett örökség változása

A folyamatok megértése szempontjából érdemes áttekinteni, a vizsgált időszakban hogyan változott a történeti értéknek tekintett épületállomány köre. A kérdéskör feldolgozása során fontos, de nem kizárólagos szempontot jelentett, hogy egy adott épület, együttes, városrész mikor és milyen szintű jogszabályi védelmet kapott. A diskurzus elemzése szempontjából elsősorban a megszólalók attitűdje volt mérvadó jelen témát illetően.

A korszakban a 19. század és a századforduló épített öröksége képezte leginkább a vita tárgyát. Különösen a hatvanas évek elején jelent meg több olyan írás, amely ezeket a beépítéseket kritizálta. A negatív értékítélet mellett megjelenő egyik gyakori érv a modern építészet szemléletével ellentétes archaizálásra, funkció és forma hamis kapcsolatára rámutató elutasítás volt (Vámos 1960. 49–50; Kubinszky 1961. 42). Emellett a valódi történeti környezetben disszonánssá váló historizáló homlokzatokat is problémásként látták (Granasztói 1963). Ezzel szemben a századfordulós mozgalmak és a szecesszió megítélése sokkal inkább vitát váltott ki a korszakban.⁴ A szecesszió értékelése nem a múlttól való távolság, sokkal inkább a modern építészeti gyökereinek keresése felől történt. Ez alapján az is megérthető, hogy a modern gyökereit kereső és archaizálást megvető szerzők miért a századfordulós irányzatok felé fordultak előbb.

Városépítészeti szempontból a lépték problémái jelentek meg a diskurzusban. A 19. századi városfejlesztés gyors és nagyarányú beavatkozásai, a környezethez való illeszkedés hiánya és a történeti beépítések figyelmen kívül hagyása mentén kapott éles kritikákat (Kriszt 1967. 8; Kissné Nagypál 1972. 18; Horler 1972. 26; Preisich 1974. 56). Gerő (1963. 3) városméretű műemlékvédelemmel foglalkozó írásában a 19. század második felének ipari fejlődése által okozott városszerkezeti hibákra vezette vissza azt, hogy Magyarországon kevés a műemléki városmag. Granasztói (1964. 40–41) városközpontok reorganizációját vizsgáló publikációjában hasonló érvelés mentén fejtette ki, hogy a kapitalizmus városfejlesztése sok helyen eltörölte a hagyományos karaktert. A negatív értékítélet másik csoportja elsősorban városépítészeti részéről jelent meg, és a lakhatási viszonyok felől közelítette meg a témát. A megjelenő érvek a rossz lakhatási körülményeket azonosították alapvető problémaként a történeti városrészekkel kapcsolatban (Berti 1967; Gubicza 1969). Mindezekből kirajzolódik, hogy míg az építészeti érvelésekben inkább építészeti elméleti megközelítések, utóbbiban inkább a korszak jellemző problémájának megoldása felől, a lakhatáson keresztül jelent meg a vitatott 19. századi örökséghez való viszony.

Mindezekkel együtt, az értéként tekintett örökség körének bővülését figyelhetjük meg a korszakban. Granasztói (1967. 26) a kevés fennmaradt tervezett emlék, a 19. századi építkezések nagy aránya és a szocialista felfogástól való távolságra hivatkozva tekintette történeti értéknek a 19. századi beépítéseket. Szabó János, az Építésügyi és Városfejlesztési Minisztérium (ÉVM) államtitkára, a MUT és az OMF 1975-ös soproni anktóján a 19. századig határozta meg a történetiség fogalmát, ugyanakkor felvetette ennek jövőbeli kiterjesztését: „*Időben előrehaladva új meg új alkotások és együttesek válnak műemlékké vagy történetivé. Bizonyos vagyok benne, hogy*

⁴ Az 1960-as évek elején a *Magyar Építőművészet* hasábjain a szecesszió megítélése körül kibontakozó vitából az eklektika konszenzuális negatív megítélése mellett jelent meg a századforduló értékre emelése. Vámos Ferenc épp az historizmus, eklektika ellentmondásaival szembe állítva emelte ki a századfordulós törekvések erényeit (Vámos 1960). Ugyanakkor városépítészeti szempontból Kubinszky írásában felmerült a századforduló eklektikához hasonló léptekvesztésének hibája is (Kubinszky 1961. 45).

néhány évtized múlva értékes műemlékeink között fogjuk számontartani a salgótarjáni városközpontot, jelenkori építészetünk kimagasló alkotását.” (Szabó 1976. 8). Császár László, az ÉVM Területrendezési Főosztályának főmérnöke, pedig már a modern építészeti emlékek, sőt a közelmúlt építészeti, építészettörténeti értékelésének sürgető feladatára hívta fel a figyelmet (Császár 1975). Látható tehát, hogy miközben a kor építészeti-városépítészeti felfogásából adódóan a 19. századi városfejlesztés eredményeivel szemben a megszólalók felvetették aggályait, különösen a korszak végére hangsúlyossá vált a történeti örökség kiterjesztésére irányuló szándék.

Történetinek tekintett városok köre

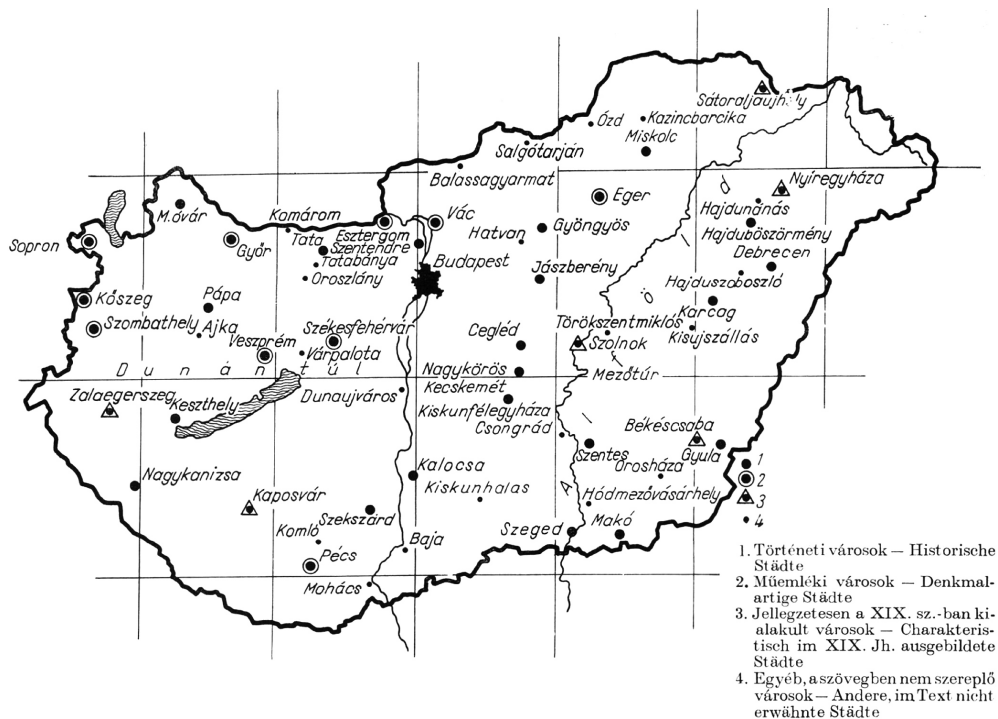
A szakmai diskurzus természetes módon jelentős részben az intézményes műemlékvédelem keretei közt elért eredmények kapcsán bontakozott ki. Jelen kutatásnak nem célja a korszak műemléki intézményrendszerének és jogszabályi környezetének változását bemutatni. Ugyanakkor az, hogy a városépítészettel foglalkozó szaksajtóban ezekből a folyamatokból mely aspektusok jelennek meg a publikációkban, segíthet rekonstruálni a korszakban fontos viszonyítási pontokat.

A történeti városok értékelése szempontjából fontos mérföldkőként jelentek meg a városképi és műemléki vizsgálatok⁵, amelyekre több, a vizsgált folyóiratokban publikáló – műemlékvédelmi építészeti és városépítészeti területekkel foglalkozó – szerző is a történeti városok védelme szempontjából fontos előképként tekintett (Anda 1969. 21–22; Dercsényi 1974. 34–35; Rados 1979). De szintén fontos eredményként jelent meg az 1/1967 ÉM rendelettel létrejött műemléki jelentőségű terület (Dercsényi 1970. 46–47). Érdekes azonban kiemelni, hogy az ekkor ilyen státuszt kapó 13 település 14 helyszíne közé középkori, kora újkori, barokk eredetű városmagok kerülnek. Ugyan megfigyelhető, hogy a diskurzusban egyre szélesebb a történetinek tekintett városok köre, a vizsgált folyóiratokban a fentebb említett települések hangsúlya végig domináns a korszakban. Ezek közül is kiemelkedik a budai vár és a soproni belváros, amelyeket kiemelt figyelemmel kísért a szaksajtó.

Granasztói (1964) városépítészeti tanulmányában azokat tekintette történeti városoknak és városközpontoknak, amelyek legkésőbb a 19. század végéig kialakultak. Ezen belül külön kategóriába sorolta a nagyszámú műemlékkel rendelkező műemléki, a városszerkezeti szempontból jelentős történeti (ezek között a laza beépítésű alföldi és a középkori szerkezetű dunántúli és peremvidéki), valamint a heterogén, századfordulón kialakult központokat (2. ábra). A műemléki központokon belül megkülönböztette a többszörösen rétegzett és az egy korszakban kiépült, egységes megjelenésű városközpontokat. Városmorfológiai szempontból tehát a magyar városok széles körét bevonta a történeti kategóriába, kronológiai szempontokat viszont érvényesített a kategóriák felállításánál.

Román András, építészettörténész, írásaiban is a történetinek tekintett városok szélesebb köre figyelhető meg: szerinte Győr, Sopron, Kőszeg, Székesfehérvár mellett történeti értékkel bír Kecskemét, Baja és Makó városközpontja is. Ugyanakkor az olyan bányavárosok, mint Salgótarján, Tatabánya, Ózd nem képviselnek ilyen értéket (Román 1973). De rámutatott arra is, hogy a

⁵ Ezek elkészítése során 1950 és 1957 között 72 település felmérése történt meg. Dercsényi Dezső a hazai intézményi struktúrára és tulajdonviszonyokra vezette vissza, amiért az Európában egyébként egységesen megjelenő városméretű műemlékvédelem igénye a hazai viszonyok között viszonylag korán gyakorlati szerepet kapott (Dercsényi 1970. 46).

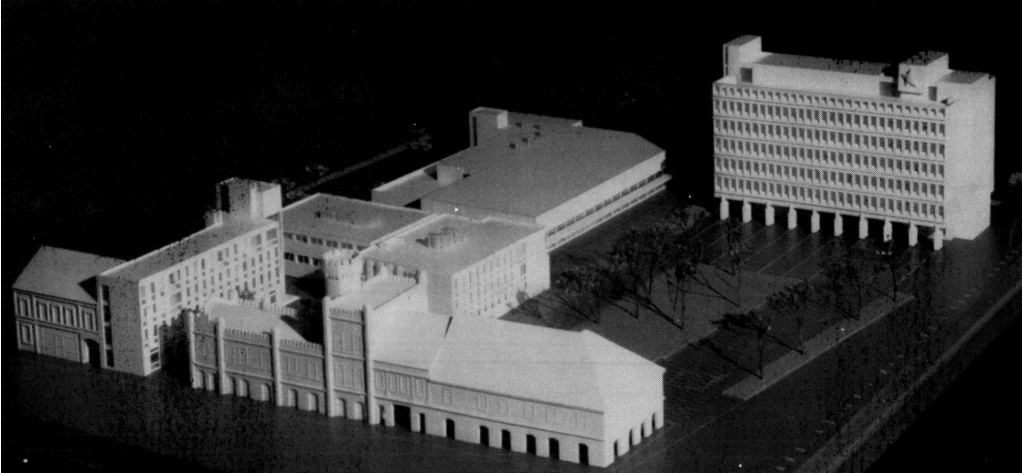

2. ábra. Magyar városok történeti kategóriái (Granasztói 1964. 54)

védett városok településszerkezete mind középkori eredetű. Véleménye szerint a műemlékvédelem feladata, hogy a védelmet kiterjessze a fiatalabb városokra és városrészekre is. Annak a kritikája jelent meg nála, hogy a műemlékvédelem elvei a műemléki jelentőségű területek határán túl nem érvényesülnek (Román 1974). Az évtized végén azonban még mindig arra kellett, hogy felhívja a figyelmet, hogy ezek az elvek a gyakorlatban nem valósulnak meg: „Az elmúlt évek bebizonyították, hogy nem elég Sopron, Kőszeg, Eger stb. belvárosát védeni, hanem azok többi részét is, a település egészét. S ugyanígy a korábban történetinek el nem ismert Baját, Szekszárdot, Balassagyarmatot stb.” (Román 1979. 18.)

Az 1970-es évektől érzékelhető a nem műemléki városok mind nagyobb hangsúlya. Kaposvár és Szekszárd (3. ábra) a nem műemléki városközpontok történeti és kortárs beépítései összhangjának jó példáiként jelentek meg (Szabó 1976. 8). De hangsúlyos az alföldi települések megjelenése a történetiséget vizsgáló diskurzusban. Ezen városok esetén egyértelműen inkább az utcahálózat, a telekosztás értéke, mintsem az épületállomány megőrzése merült fel (Dercsényi 1975. 49). Radnai Pál, Debrecen főépítésze a városközpont megújítása kapcsán a földszintes épületállomány szanálása esetén is az utcahálózat megtartása mellett érvelt (Radnai 1973). Kecskeméten is az utcahálózat és telekosztás jelent meg a város legősibb történeti örökségeként (Ághné Korompay–Korbonits 1979).

Ezzel valamelyest összhangban a hetvenes évek végére egyre gyakoribbá vált a történeti városok organikus településszerkezetében rejlő értékek hangsúlyozása. Dercsényi Dezső műemlékvédelmi nézőpontból rámutatott: „Az ötvenes évek elejének intermezzója beigazolta azt is, hogy a hiányérzetet nem stíluskérdések okozzák. A történeti formába öltöztetett lakótelepek éppen ugyan-

3. ábra. Szekszárd, az új városközpont makettje (Bálint 1974. 116)

azt a hiányérzetet keltették, mint az abban az időben kockaházaknak nevezett korszerű formálású épületegyüttesek” (Dercsényi 1975. 48). Érvelésében a történeti városok sajátossága nem stíluskérdés, ugyanis azok rétegzettségükkel képesek fontos szerepet betölteni a helyi identitásban. De Kotsis Iván építészettörténeti és Meggyesi Tamás városépítészeti megközelítésében is az organikus módon nőtt városok értéke jelent meg a tervezett struktúrákkal szemben (Kotsis 1971; Meggyesi 1971). A történetiség kibővített értelmezésében tehát a városszövet értékéből adódó elmozdulás mérvadó.

A városszövet történeti értéke

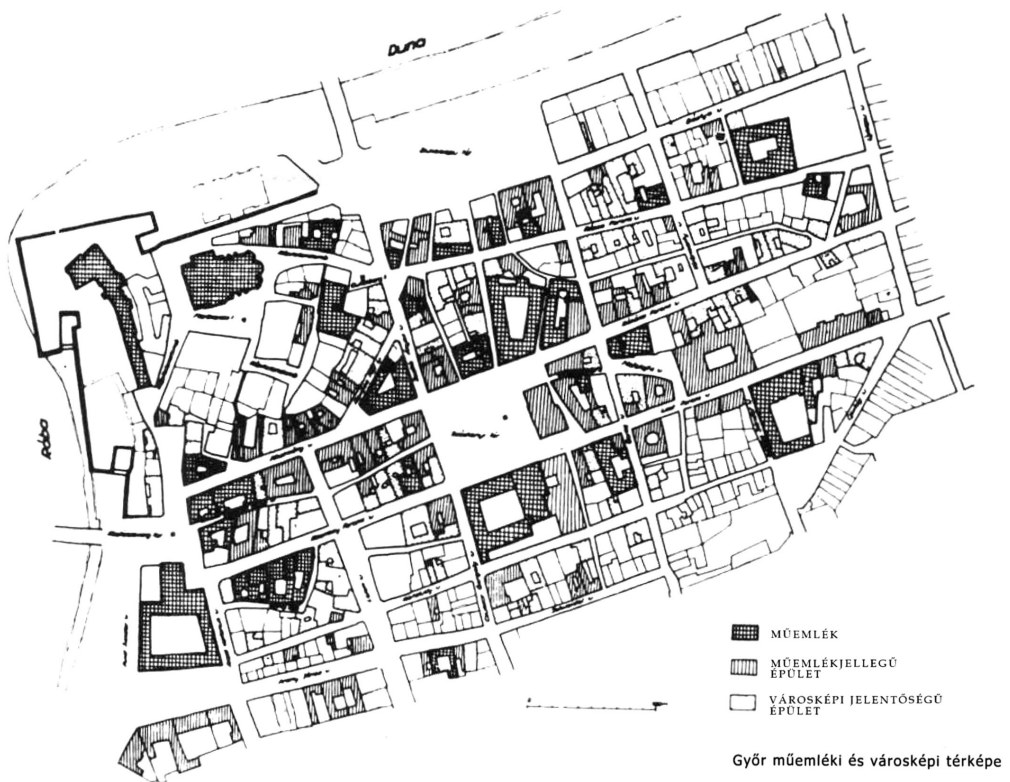
A történeti örökség értékelése szempontjából fontos aspektus a városszövetből eredő értékek vizsgálata. A korszak hazai, szakmai diskurzusában már a vizsgált időszak elején megjelent az együttesek és a városszerkezet értékének hangsúlyozása. A szerzők ezt többnyire a hazai műemléki épületállomány szűkösségéből vezették le. Granasztói Pál írásaiban többször felvetődött, hogy Magyarország történelmi fejlődése okán a történetiséget tágabb kontextusban kell értelmezni, amely során a nagyobb együttesekre kell a hangsúlyt helyezni (Granasztói 1962). A megmaradt tervszerű és egységes városépítészeti együttes kis száma miatt kell foglalkozni az eklektika városépítészeti eredményeivel, valamint a nőtt városok városszerkezetével, utcahálózatával mint történeti örökséget hordozó elemekkel (Granasztói 1967). Horler Miklós, az OMF Tervezési Osztályának vezetője pedig a budai Fő utca–Pala utca sarkán álló házak bontása kapcsán hívta fel a figyelmet a történeti együttesek fontosságára (Horler 1968). A korszerű műemlékvédelemnek szerinte nem elszigetelt házakkal kell foglalkoznia, hanem azokat összefüggéseiben szükséges értékelní. Írásában rávilágított azonban arra is, hogy ugyan a szakmai érvek az együttes mértéki védelem mellett állnak, a gyakorlatban ez sokszor mégsem valósul meg.

Fontos azonban megjegyezni, hogy az együttesből és városszerkezetből adódó értékek a korszak elején ugyan a műemléki területeken túlmutattak, továbbra is kiemelt városrészekhez kötődtek. Brenner János, a BUVÁTI munkatársa, avult városrészek esetén éppen a városszerkezet

problémáira vezette vissza a leromlott állapot okait, amely így a fejlesztést gátló tényezőként jelent meg. Kiemelte ennek kapcsán, hogy a városszerkezet ezáltal nem mindig magától értetődően érték (Brenner 1965).

A történeti város értékeinek egyik aspektusaként a városszerkezet, utcahálózat jelentőségének kiemelése jelent meg. Műemlékvédelmi megközelítésből Gerő László amellet érvelt, hogy a város térbeli részeinek összessége szétválaszthatatlan, ezért a város is a műemlékekhez hasonló védelmet igényel (Gerő 1963. 3). Granasztói (1964. 39–44) pedig városépítészeti-elméleti cikkében arra mutatott rá, hogy a történeti alakulás nyomai még a tervezett városoknál (pl. Szeged) is fellelhető. Számos városunk esetén a középkori örökség így a városszerkezetben maradt fenn. Városépítészeti érték kategóriái között külön kiemelte a város olyan közvetett történeti értékeit, mint a városszerkezet, utcahálózat, telekosztás (Granasztói 1967. 26–27). Győr esetében (4. ábra) a városszerkezet, telekosztás történetiségére hivatkozva jelent meg a városkarakter megőrzése: „A kialakult és meglévő telekhatároknak tehát elsőrendű történeti értékük és városképpalkotó szerepük van, és figyelmen kívül hagyásuk jelentősen megváltoztatja a történeti városmag jellegzetes karakterét, atmoszféráját.” (Kriszt 1967. 10.)

Ihrig Dénes, a Városépítési tanszék oktatója, Nagykanizsa esetén a városépítési hagyományok, várost kialakító tényezők fontosságára hívta fel a figyelmet (Ihrig 1965). Szanyi József, a Fővárosi Tanács osztályvezetője pedig a budai vár kapcsán a városszerkezet, utcahálózat, telekosztás történetiségéből vezette le a rekonstrukció helyes irányait (Szanyi 1972). Márkus Dóra,

4. ábra. Győr műemléki és városképi térképe (Kriszt 1967. 11)

5. ábra. A veszprémi vár látképe (Anda 1969. 23)

a VÁTI munkatársa, a városszövet védelmét nevezte meg elsődlegesnek egy 1974-es tanulmányában, amelyen keresztül biztosítható hosszú távon és szervesen a műemlékek védelme, valamint a város egyediségének megőrzése (Márkus 1974). Preisich Gábor pedig a városszerkezetből adódó értékek mentén tágította a történeti városrészek körét: *„Egy város útjainak a történelem során kialakult vonalvezetése, tradicionális parkhálózata, térfalainak aránya, épületeinek jellege történeti értékek tekinthető akkor is, ha az egyes objektumok különleges művészi, műemléki értékkel nem rendelkeznek.”* (Preisich 1974. 55.)

A történetiség átélhetősége szempontjából a városszövet által meghatározott értékek között egyre hangsúlyosabbá vált a városkép és a feltárulások kérdése. Granasztói (1964. 44–45) rámutatott, hogy a magyar városközpontok organikusán nőtt jellege miatt külön érték a változatos feltárulás is. Szanyi (1972. 8) írásában megjelent a belső feltárulások, utcaképek és városkép védelmének jelentősége. Preisich (1974. 56–57) pedig a táj és a művi környezet kapcsolatára hívta fel a figyelmet a városkép szempontjából. Román András egy 1973-as tanulmányában részletesen foglalkozott a városképet befolyásoló tényezőkkel. Ennek során a feltárulások, sziluettek, kilátások, rálátások szerepe jelent meg. Rámutatott ezenkívül arra is, hogy az útvonalak megváltozásával a városok feltárulása is megváltozik. Székesfehérvár esetén a város szép sziluettje például az autópálya felől nem érvényesül. Kiemelte emellett az utcakép szempontjából a zárt sorúság fontosságát, amely véleménye szerint a történeti városrészek feltétlenül megőrzendő értéke. Véleménye szerint a szabadon álló, laza beépítés nem alkalmas urbánus jelleg megteremtésére (Román 1973). De a várossziluett történeti értéke merült fel Veszprém (5. ábra) kapcsán is (Anda 1969. 24), míg Pápa esetében a direkt építészeti elemeken túlmutató egyedi városkép és annak hangulata jelent meg az örökség legfontosabb elemeként (Joób 1974. 21).

A városszövet lokális értéke

A korábban említett, alapvetően a történetiséget építészeti, városépítészeti szempontok mentén vizsgáló szemlélet mellett mindinkább hangsúlyosá vált a vizsgált időszakban a történeti városok helyi identitásában betöltött szerepének keresése. Granasztói Pál városépítészeti-elméleti írá-

saiban rendre felmerült a történeti városközpontok identitásformáló és használatból eredő funkciója. A központok intézményi funkciója mellett megjelent a fórum, a korzózás, a közösségi létezés színtereinek szerepe (Granasztói 1962). Rámutatott arra is, hogy a városszerkezet történeti értéke vizuálisan nem elsődleges, ezért csak közvetetten átélhető. Emiatt válik fontossá a történeti kontinuitás élményszerű megmutatásával a történeti tudat erősítése (Granasztói 1964). A történeti város kapcsán hangsúlyosan kiemelte: „*a történeti város egészében, s inkább a tudatban, mint konkrét képekben áll össze egészé*” (Granasztói 1967. 28). Azaz elsősorban nem műemlékek halmozódásaként értelmezendő zárt morfológiai egység, hanem a tudatban előálló kép, amely a város egészére kiterjed. Ebben a történeti városképlátványoknak pedig sokkal inkább szerepe van, mint a tervezett egyhangú városrészeknek (Granasztói 1967). Egy 1974-es értekezésében pedig a tradíció városformálásban és városi identitásában betöltött szerepe merült fel. A tradíció helyhez kötődő, épített környezetben túlmutató, funkcionális szerepére mutatott rá (Granasztói 1974). Ezt a megközelítést egészítette ki várostervezési szempontjai alapján Preisich (1974. 55) a városképlátványok társadalmi funkciójával. Füle Lajos, a VÁTI osztályvezetője, szintén Granasztóira reagálva a városközpontok funkcióját azzal egészítette ki, hogy ezek a területek jelenítik meg leginkább a történelmi kontinuitást a városlakók számára, ezért ezek különösen érzékenyek a beavatkozásokra (Füle 1975. 51–52).

Gerő László pedig a történeti együttesek, városok általános szakmai szempontok mentén való értékelése mellett arra hívta fel a figyelmet, hogy olyan, a társadalom által befogadható értékek is fontossá válnak, mint például a szépség vagy a helyhez kötődő történeti érték: „*Vajon nem elég-e egyszerűen annak a megállapítása, hogy a történelmi épület, utca, várossziluet, sőt egész városrész szép, és szépsége miatt védjük?*” (Gerő 1972. 5–6.) De a városok uniformizálódása szempontjából fontos a városközpontok jellegzetes, helyi karakterének megőrzése Román András szerint is: „*ha nem akarjuk, hogy minden városunk éppen annyira egyforma legyen, mint a lakótelepek Budapesten, Miskolcon, vagy Alma Atában, fokozott gondot kell fordítanunk a központok jellegének megőrzésére, vagy kedvező kialakítására.*” (Román 1973. 237.) Dercsényi Dezső 1975-ben a kulturális örökség szerepéről írt, amelyben a műemlékek száma és művészeti, történeti értéke független a helyi emlékanyaghoz való kapcsolódástól (Dercsényi 1975. 49). Horler Miklós értelmezésében pedig a város és társadalom egymást meghatározó erő: „*Meglevő városainkban és településeinkben mintegy tárgyiasult formában akkumulálódott napjainkig a történelmi fejlődés egész bonyolult folyamata.*” (Horler 1976. 21.) Ezért érvelésében a város a maga egészében hordozza a történetiséget. Preisich Gábor az 1979-es ÉTE ankét megnyitóján már egyértelműen azt emelte ki, hogy a történeti értéket az a sajátos jelleg adja meg, amivel a lakosság magát azonosítani tudja, emiatt a történeti érték máig terjed (Preisich 1979). Bálint Imre építész tervezői megközelítésből pedig arról írt, hogy a városközpont, illetve a főtér és környezetének hatása a város hangulatára akkor is érvényesül, ha azt nem védett műemlékek alkotják (Bálint 1974).

A kizárólag magas művészeti értékkel rendelkező épületállománytól tehát a szakmai diskurzus elmozdult a hetvenes évek végére az együttesből adódó, illetve a helyi identitáshoz kötődő értékek felé. A város ezáltal a társadalom történelemhez való kapcsolódásának lehetőségeiként jelent meg, így pedig az örökség relatív, helyben fontos értékei és a városlakók saját örökségükhöz való viszonya vált fontossá. A vizsgált időszak végén mindezek hatására pedig már a városkarakter történeti értékektől való független meghatározása figyelhető meg.

A VÁROSMEGÚJÍTÁS FOGALMI ÉS MÓDSZERTANI VÁLTOZÁSAI

Szanálás és rekonstrukció

A történeti városrészek megújítására a szakma a vizsgált időszakban több, eltérő jelentéstartalmú kifejezést használt, amelyek lekövetik az egyes módszertani megközelítéseket is. A fogalomváltozások áttekintésével tehát nem csupán a használt terminológia kerül áttekintésre, de a korszak gondolkodásmódjáról, szakmai eszköztáráról és céljairól is átfogó kép vizsgálható.

A második világháború után a városépítészeti diskurzusban a városközpontok és történeti városrészek esetében elsősorban a leromlott állapotok felszámolása került előtérbe. Ezek megoldásaként a szanálás fogalomhasználata jellemző a vizsgált időszak elején. A szanálás alapvetően az épített környezet egészségessé tételére irányult, de nem egységes a jelentéstartalom a korszakban (Faragó–Heim–Keresztély 1955). A terminológiai ellentmondásokra világított rá Brenner János, kiemelve, hogy a szanálás nem csupán bontást, de a megtartandó épületek felújítását, új épületek, úthálózat létesítését, az intézményi ellátottság fejlesztését, zöldterületek fejlesztését és a városkép rendezését is magába foglalja. Értelmezése szerint a szanálás a városrekonstrukciónak egy olyan esete, amely jelentősebb műemléki érték vagy központi szerep nélküli elavult lakóterületek megújítását célozza. Megjegyzendő, hogy Brenner kizárólag a jelentős műemléki területeket vette ki a szanálás fogalma alól, így a történeti, avult városrészek átépítésére is a szanálás szót használta. Hangsúlyozta emellett azt is, hogy a szanálás nem indokolható kizárólag gazdasági tényezőkkel, ezért a társadalmi szempontok és a lakhatási körülmények javítása szempontjából érdemes a kérdést vizsgálni (Brenner 1965). Ezzel ellentétben értéktelennek tartott épületállománnyal rendelkező lakóterületek esetén Kőszegfalvi György, a VÁTI irodavezetője 1968-ban egyértelműen a szanálással létrejövő új lakóterületek gazdaságosabb létrehozása mellett érvelt a beépítetlen területen létrehozandó lakótelepek építésével szemben (Kőszegfalvi 1968).

A szanálás indokoltságát a szerzők a sűrű, leromlott városrészek, illetve az ezeken a területeken található kis lakásokra, rossz higiéniai viszonyokra vezették vissza. Perényi Imre emellett több írásában igyekezett a külső területeken létrehozott modern lakótelepek és a sűrű, leromlott városmagok között fellépő városmorfológiai feszültségekre felhívni a figyelmet (Perényi–Faragó 1963; Perényi 1973). Ennek kapcsán a korszerű igényeknek nem megfelelő belső területekről való kiköltözés a városközpontokkal kapcsolatos diskurzus egyik fontos aspektusaként jelent meg (Gerő 1963. 4–5; Brenner 1965. 188). Ezen problémák megoldásában a meglévő városszövet inkább kötöttségként jelent meg (Brenner 1967; Perényi 1970. 11–12). Mester Árpád, a BUVÁTI vezető tervezője, a budapesti belső kerületekben az épületállomány kora és avultsága, a városzövet sűrűsége és az ennek következtében kialakult negatív társadalmi folyamatok miatt vetette el a felújítás lehetőségét. De a szanálós városrekonstrukció értelmezésében ez egy komplex, a városi életminőséget javító beavatkozásként jelent meg (Mester 1973).

A vizsgált időszakban tehát alapvetően egészségügyi, lakhatási és gazdaságossági kérdésként merült fel a szanálás a városépítészeti szakma szemében. Ugyanakkor az alapvetően komfortnövelő célzatú fogalom mindinkább egyet jelentett a városi területek teljes bontásával és annak helyén teljesen új épületállomány létrehozásával. A bontásokhoz való viszony egyértelműen összhangban van a már korábban tárgyalt, történetinek tekintett örökség körének megítélésével, de a megszólalók szakmai háttérével is. Gerő (1963) műemlékvédelmi megközelítéséből a szanálást csak a legszükségesebb esetekben tartotta elfogadhatónak. Érvelésében Magyarországon nem olyan zsúfoltak városaink, így elegendő a felújítás. Azt azonban kiemelte, hogy a szanálás eredeti jelentése szerinti egészségesebbé tétel szükséges megoldás. Granasztói Pál városépítészeti

fókuszú, vitaindító cikkében pedig már a hatvanas évek elején arról írt: „Városépítészetiünk túl van már a modern építészetnek azon a forradalmi hőskorán, amikor minden régít el kívánt vetni és habozás nélkül áldozta volna fel az újért.” (Granasztói 1962. 57.) Ennek kapcsán azt fogalmazta meg, hogy történeti városmagok esetén sem a rezervátumszerű megőrzés, sem a teljes átépítés nem vezet jó megoldásra (Granasztói 1962).

Egyértelműen elvált a különböző érték kategóriákba eső városrészek megújításának metodikája Román (1968) értekezésében is. Míg a műemlékek esetén a meglévő értékek megőrzése alapvetés, addig műemléki és városképi jelentőségű területeken a gazdaságossági és városrendezési kérdések mentén szükséges mérlegelni a történeti és kulturális emlék megőrzése mellett. Avult beépítések esetén pedig a fokozatos átépítést javasolta, de a kialakult városkép megőrzése érdekében, valamint a gazdaságosság miatt is elvetette a teljes és egyidejű szanálást. A komplex szemléletű korszerűsítés során ilyen városrészek esetében belső szárnyak lebontását, tömbösszenyitásokat, emeletráépítéseket, szűk utcákban egyik oldali bontást javasolt. Az azonban megjegyzendő, hogy a vidéki városok többségében tapasztalható avult, földszintes beépítés esetén a fokozatos teljes szanálást látta megoldásnak.

Néhány évvel később, 1973-ban Román András a városkép szempontjából világított rá a bontások káros hatásaira: „Figyelembe kell vennünk, hogy az építés, még ha esetleg alacsony művészi fokon történik is, mégis mindenkor tudatos, tervezett, komponált tevékenység, amely tekintettel van a környezetre, a fő nézőpontból való rálátásra stb. A bontás minderre képtelen.” (Román 1973. 235.) Ezek által ugyanis megváltoznak a feltételek, korábban nem létező nézetek válnak fő nézetté (pl. lakóutca homlokzata térfalként jelenik meg). A keletkezett megbomló városkép ezzel pedig nagyobb veszteség, mint maga az épület elvesztése. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy a történetinek tekintett városok köre meghatározó Románnal is a bontáshoz való viszonyban: történeti beépítés nélküli jellegtelen városmagok esetében az újonnan létrejövő városképet értékesebbnek tekintette (Román 1973). Szabó János, az ÉVM államtitkára, 1976-ban már mind a városkép, mind pedig a városkarakter, városzövet megőrzésének szempontjából elvetette a szanálás teljes átépítések módszerét, ha az nem feltétlenül indokolt, amely rámutat a minisztériumi megközelítés megváltozására is (Szabó 1976).

A tömbbelső bontása kapcsán érdekes jelenség figyelhető meg. Granasztói Pál 1962-ben elvetette a belső épületszárnyak bontásával az udvarok összenyitását, hiszen így az utcai házsorok kulisszává válnának (Granasztói 1962. 60). Ennek ellenére ez a megoldás a következő évtizedekben a zsúfolt városzövet megújításának egyik leginkább elfogadott eszközeként jelent meg. Dercsényi Dezső vagy Szanyi József is a belső utcai szárnyak bontását nevezte meg a lakhatási körülmények javítása szempontjából egyik legfontosabb eszközének a történeti városrészekben (Dercsényi 1970. 47; Szanyi 1972. 17).

1970-ben az ENSZ Európai Gazdasági Bizottsága Budapesten rendezte II. Városrekonstrukciós Szimpóziumát, amelyről a hazai sajtó is részletesen beszámolt. A szimpóziumon megfogalmazott következtetések és ajánlások nagy hangsúlyt fektettek a rekonstrukció humánusabb módszereire. Társadalmi, örökségvédelmi szempontok mentén a felújítás és helyreállítás eszközeinek, valamint a rugalmas várostervezésnek a hangsúlyozása figyelhető meg a szanálás és újjáépítés merev rendszere helyett (ism. 1970).

Mindemellett számos tanulmány született, amelyek a szanálendő területek társadalmi következményeire igyekeztek felhívni a figyelmet. Nemes Ferenc szociológus arról írt, hogy a Józsefváros szanálásra kijelölt területén elvégzett kutatásuk megmutatta, hogy pont a legleromlottabb állapotú lakások lakói tiltakoznak leginkább a lebontás ellen, de ez értelmezésükben sokkal inkább jelenti a meglévő kapcsolati hálót, mintsem a város fizikai kereteit (Nemes 1966). Szelényi

Iván pedig írásában arra mutatott rá, hogy a belső részek szanálásra kijelölése és annak elmaradása tovább rontotta a terület állapotát, és ezzel a társadalmi folyamatokat negatívan befolyásolta (Szelényi 1971). Szűcs István a Belső-Erzsébetváros rekonstrukciója kapcsán készült településszociológia-vizsgálat alapján indokolta meg az átépítés szükségességét és vetette el a teljes szanálást (Szűcs 1975).

A városmegújítás módszertani változása alapvetően a korábban bemutatott örökségtelmezés változásával együtt értelmezhető. A fogalomhasználat összefügg a megújítás módjával, de a megújítandó épületállomány jellegével is. A szanálás negatív következményeire alapvetően a műemlékvédelmi, társadalomtudományi háttérű megszólalók igyekeztek felhívni a figyelmet.

Műemléki jelentőségű területek és városközpontok rekonstrukciója

Mivel a szanálás eredeti, tágabban értelmezett jelentéstartalma egyre inkább a bontásokra korlátozódott, a komplex városmegújításokra a rekonstrukció fogalma terjedt el. A fogalom azonban viszonylag tág értelmezési keretben volt használatos, mind műemléki, értékmegőrző megújításokra, mind pedig a szanálással létrejövő új központok beépítésére használták. A kor szemléletét mutatja, hogy ez, a mai fogalmaink alapján két eltérő típusú felfogás párhuzamosan jelent meg. Ugyanakkor, ha nem is a fogalmi keretek mentén, de a részleges vagy teljes bontással járó avult városrészek átépítését, a történeti városközpontok megújításának feladatát és a műemléki rekonstrukciót következetesen elkülönítették a szerzők.⁶

Jelen kutatás nem kívánja részletesen bemutatni és elemezni a műemlékvédelem városméretűvé válásának folyamatát, azonban mivel a műemlékvárosok megújításának tapasztalatai mintául szolgáltak a tágabban vett történeti környezet rekonstrukciója, rehabilitációja számára, szükséges röviden áttekinteni, hogy a műemléki városrekonstrukciók gyakorlata hogyan jelent meg a korszak szaksajtójában. A mintául szolgáló budai és soproni rekonstrukciók, de a többi műemléki jelentőségű terület esetén is alapvetően a városméretű műemlékvédelem eszközei jelentek meg, és a műemlékek restaurálása mellett nagy hangsúly helyeződött az új beépítéseknél az utcakép és városzövet értékeinek megőrzésére (6. ábra) (Kriszt 1967; Sedlmayr 1972; Kocsis–Kissné Nagypál 1972). Gerő (1963) tanulmányában a műemléki jelentőségű területek rendezésének módszeréről írt, amelyben kiemelte, hogy ezek során egyszerre kell biztosítani a korszerűsítést és a történeti értékek védelmét.⁷ Winkler Gábor pedig a soproni, győri tapasztalatok alapján dolgozta ki Pápa városközpont-rekonstrukciójának módszerét⁸, ami aztán a későbbi nem műemlék városok rekonstrukciója számára is mintául szolgált.

⁶ A veszprémi munkálatok bemutatása kapcsán például párhuzamosan jelent meg a szanálással járó városközpont-rekonstrukció (Zsitva 1969) és a vári műemléki rekonstrukció (Anda 1969) fogalma és eszközei a *Városépítés* 1969/3. számában.

⁷ Ebben rögzítette, hogy a városrendezés addigi eszköztára elégtelen ilyen jellegű feladatok esetén. A vizsgálatok és tervezési eszközök között leírta a telekalakulást, illetve az építészeti és városképi értékek feltárásának szükségét, valamint azt, hogy a tervezés során figyelembe kell venni a kialakult közlekedési hálózat és az egykori városrendezés elemeit (Gerő 1963).

⁸ A műemléki és utcaképi vizsgálatok alapján pontosították a városközpont határait, és három érték kategóriába sorolható területet határoztak meg. A műemléki területen csak kisebb beavatkozásokat, foghíjbeépítéseket engedélyeztek. A városképileg védett területen az utcakép és beépítési jelleg megőrzése mellett a közelmúltbeli és földszintes épület is lehet megőrzésre javasolt. A városszerkezetileg védett övezetben fokozatos épületcsere lehetséges, az úthálózat és beépítési vonalak megtartásával. A városközpont szélén, értéktelen beépítés helyén határoztak meg helyet korszerű technológiák alkalmazására (Winkler 1977, 1979).

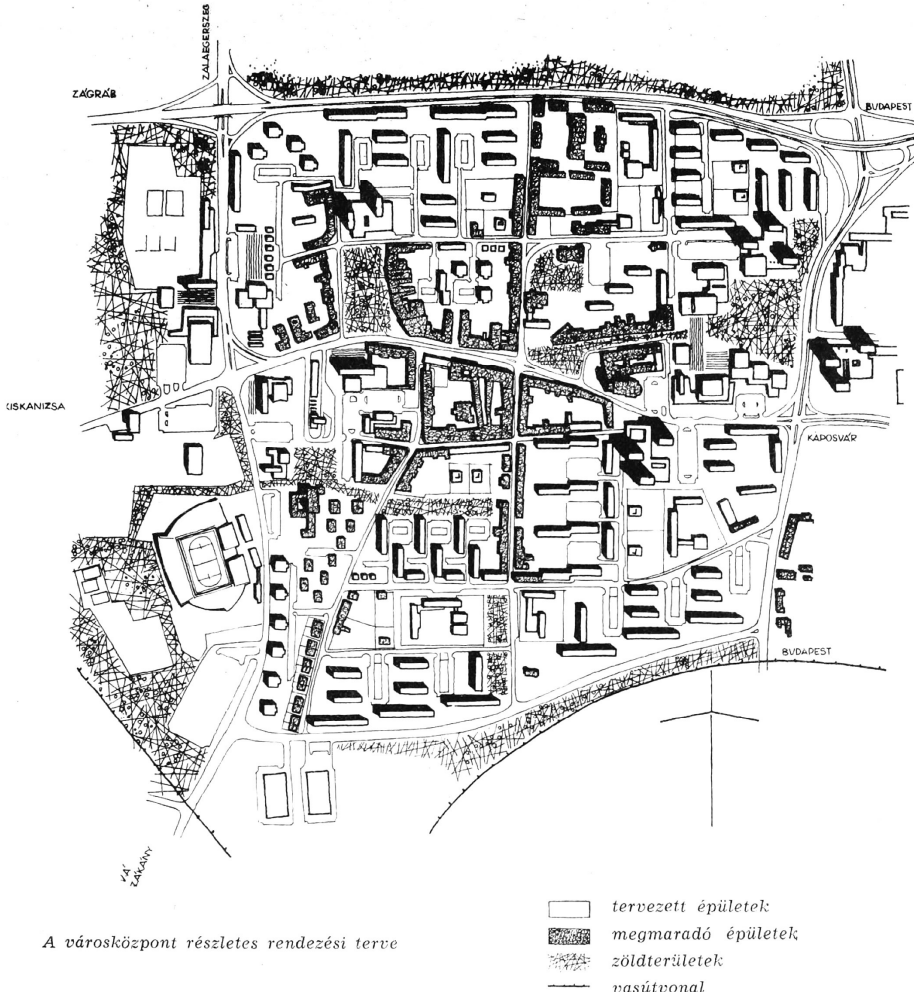

6. ábra. Sopron, foghíjbeépítés a várkerületen (Kubinszky 1972. 56)

A korszak lakhatási problémáira reagálva ezeken a területeken a kötöttségekből adódóan, különösen a hetvenes évektől a minőségi lakáshiány megoldására helyeződött a hangsúly (Erdélyi 1976). Joób F. Tamás rávilágított, hogy a felújított műemléki lakások nagyobb értéket képviselnek a környezet és a komfort együtteséből adódóan, mint a teljesen új beépítések. Kiemelte emellett, hogy Sopronban a megújítás kilépett az épületszintű felújításból és városi léptékű urbanisztikai koncepció mentén alakult. Szanalás csak a legrosszabb állapotú belső szárnyak esetén történt, amelyekkel a zsúfoltság is csökkenthető volt (Joób 1977. 10).

A Városépítési tanszéken készült nagykanizsai rekonstrukciós terv kapcsán (7. ábra) Ihrig (1965) mutatta be a történeti építési hagyományokat folytató rendezési tervet, ami ugyan jelentős bontás mellett, de a helyi jelleg megőrzését tűzte ki célul. Megjegyezte ugyanakkor, hogy a városmag sűrítése révén megnövekedett épületmagasságok megváltoztatják az eredeti karaktert. Erre megoldásként a tömbök megnyitását, illetve új vertikális elemek elhelyezését javasolta megoldásként.

Buzna Margit, az ÉGSZI munkatársa, a városközpont-rekonstrukciókat vizsgáló kutatásuk alapján írt a történeti, de nem védett városrészek rekonstrukciójának szempontjairól. A tanulmányban a történeti városmag és a városközpont lehatárolását külön kezelték, ahol pedig nincs műemlékileg védett terület, ott a főter, főutca környezetére fogalmaztak meg ajánlásokat. A nem védett városközpontok rekonstrukciói során a műemléki városközpontoknál látott vizsgálati módszertan jelent meg, amelyek célja a város jellegzetességeinek felkutatása és ez alapján a városkép és a városszerkezet megőrzése, illetve feladat az ezt zavaró elemek eltávolítása, hiányzó elemek pótlása (Buzna 1974). Bálint Imre építész tervezői megvilágításból a nem feltétlenül védett főter- és városközpont-rekonstrukciók helyes irányát a város történeti alakulásának felfej-

7. ábra. Nagykánizsa városközpontjának részletes rendezési terve (Ihrig 1965. 81)

tésében és annak helyes folytatásában látta. Ennek során sem a teljes szanalást, sem pedig a korszerűtlen városszerkezethez való „görcsös ragaszkodást” nem tartotta célravezetőnek. A megőrzés során a léptékrend kiemelt szerepére hívta fel a figyelmet mind a telekosztás, mind a parkánymagasságok szempontjából (Bálint 1974).

A hetvenes évektől megjelenő megközelítés volt a tömbrekonstrukció, amely a korábbi szemlélethez hasonlóan szintén jelenthetett szanalásos átépítést (Radnai 1973) éppúgy, mint történeti tömbök műemléki felújítását (Borics 1972). Az alapvetően gazdaságossági megfontolásokat szem előtt tartó tömbszemlélet jellegénél fogva azonban a meglévő utcahálózat és városszövet megőrzéséhez járult hozzá. Egerben a műemléki értékek megtartása mellett alakult ki módszerként a tömbrekonstrukcióra, amelynek során a tömbbelsőket egybenyitották, a kialakulatlan tömböket pedig úgy egészítették ki, hogy azok szervesen illeszkedjenek a városszövetbe (Turcsányi

8. ábra. Pécs, tömbrekonstrukció, vezérszíni alaprajz (Cser 1979. 36)

1977). A VÁTI tömbrekonstrukciós gyakorlata alapján Cser István a tömbszemlélet hatékonyságára hívta fel a figyelmet. A tömbrekonstrukció előzményeit a műemléki rekonstrukcióban kereste, és az általa felvázolt metodika is ezeket követte (8. ábra). Azt ugyan kiemelte, hogy nem védett területen kevésbé a részletekre, mint inkább a beépítés jellegére kell, hogy koncentrálnak (Cser 1979).

A városközpont-rekonstrukciók kapcsán problémaként jelent meg a külső városrészek és a városközpontok között feszülő kontraszt megoldása. Jó példaként jelent meg Sopron, ahol a lakótelepek nem tapadnak közvetlenül a történeti városmaghoz és a városszerkezet, városziluett szempontjából jól átgondolt helyre telepítették azokat (Joób 1977. 12–13). Általános esetekben Román (1974) műemlékvédelmi szempontból amellett érvelt, hogy amennyiben történetileg nem alakult ki éles kontraszt a városmag és a külső részek között, úgy a modern várostervezés sem teheti ezt meg. Az átmeneti zónában a zárt sorú beépítés megőrzése mellett a szövet fellazítását tartotta célravezetőnek. Amennyiben van arra lehetőség, jó megoldás zöldterülettel lehatárolni a történeti városmagot. Ezzel szemben Ihrig (1974) városépítészeti nézőpontból éppen a városmag és a földszintes külső részek közti átmenet létrehozását javasolta Balassagyarmat és Békéscsaba esetén.

Látható tehát, hogy az 1970-es évektől fokozatosan megjelentek a műemlékvárosok helyreállításainak tapasztalatai a nem védett városszövet megújításában is. Feladatként jelent meg ennek során a műemlékvédelem eszközeinek alkalmazása a lokális értékek megőrzésére. Ez a folyamat ért össze a szanalásos rekonstrukciók elvetésével, és alakult ki a meglévő városszövet értékeit megőrző, de korszerűsítő célzatú módszertan.

Reorganizáció és rehabilitáció

A rossz állapotú városrészek szanalással történő átépítésétől eltérő, a történeti értékek megőrzését és megújítását egyaránt célzó megközelítésre az 1960-as évek elején megjelent a reorganizáció fogalomhasználata. Ez alapvetően a kiemelkedő műemléki értékkel ugyan nem rendelkező,

de városszövetként jelentősebb területek, így elsősorban városközpontok modernizációját jelentette. Granasztói (1964) a városközpontok reorganizációját a műemléki rekonstrukcióval szemben úgy határozta meg, hogy mivel a központ nem minden eleme műemléki érték, sokkal inkább szerkezete a fontos, így itt nagyobb tere van a változásnak. Ennek során a sziluett, a városkép védendő, de a nem oda való elemek eltávolíthatóak. Az átépítés során a városok többszörös rétegzettsége és kontinuitása megköveteli a fokozatos átépítést, régi és új szimbiozist. Füle Lajos reorganizáció a rekonstrukciónál tágabb megközelítést értett, ami nemcsak a fizikai környezet felújítását, de a városközpont működésének újragondolását és korszerű igényekhez való igazítását is magába foglalja (Füle 1977. 12).

A reorganizáció fogalomhasználata azonban nem terjedt el széles körben. Jelentéstartalmát az 1970-es évektől felváltotta a rehabilitáció. A rehabilitáció mellett megjelent a revitalizáció fogalomhasználata is, de ehhez az írók ekkoriban a rehabilitációtól eltérő jelentéstartalmat vagy módszertani megközelítést nem társítottak.

A korszak szaksajtójában a rehabilitáció fogalma először az 1970-es II. Városrekonstrukciós Szimpózium tudósítása kapcsán William Stanley Smith brit kormánytanácsos előadásában jelent meg. Ebben a rehabilitációt a rekonstrukció egy olyan formájaként mutatta be, amely mind a teljes újjáépítéstől, mind a konzerváló típusú beavatkozástól elkülönül (Smith 1970. 15). Hazai viszonyokra alkalmazva Preisich Gábor a *Városépítés* 1971/2. számában publikált írásában jelent meg a belső városmag korszerűsítésére használt rehabilitáció és revitalizáció fogalma az átépítéses rekonstrukció mellett. A két megközelítést azonban egymást kiegészítő eszközökként írta le (Preisich 1971). De néhány évvel később azonban már így fogalmazott: „*A városrészek tradicionális hangulatának, történeti értéként felismerése, ennek elsősorban társadalmi közérzet vonatkozású indokai hozzák világszerte mindinkább előtérbe a régi városrészek lebontásos átépítése helyett rehabilitációs felújításuk kívánalmát.*” (Preisich 1974. 59.)

De 1972-ben Sopron műemléki központjának helyreállítására is rehabilitációként hivatkoztak a szerzők (Kocsis–Kissné Nagypál 1972). Füle Lajos 1978-ban viszont az úthálózat egészének és az épületállomány túlnyomó részének megtartását és felújítását nevezte meg rehabilitációként, míg rekonstrukción már egyértelműen a korábbi állapot jelentős részének felszámolásával létrejövő új beépítéseket értette. A történeti városrészek épületállományának teljes megtartásával járó korszerűsítésére a konzervációt használta (Füle 1978). Szabó János a rehabilitáción a műemlékvédelem és urbanisztika egymás támogatásával létrejövő átfogó megújítást értette. Bár ő elsősorban a műemléki városmagok megújítására alkalmas módszerként írta le, megjegyezte, hogy a műemlékvédelem feladatát ki kell terjeszteni a védett belvárost övező, a városkép szempontjából fontos területekre is. Mindemellett a nem védett területek megőrzését is hangsúlyozta (Szabó 1976). Preisich Gábor pedig azzal érvelt, hogy a felújításos átépítés módszerével az értékesebb épületek megőrzésével, valamint az utcahálózat és beépítési vonalak megtartásával a városszövet történeti értéke továbbörökíthető (Preisich 1975). Székelyné Egri Zsuzsanna, az ÉGSZI munkatársa, a történeti városmag környezetében, a városszerkezeti átmenet érdekében tartotta a „*rehabilitáció típusú pótló és kiegészítő*” beépítést szükségesnek (Székelyné Egri 1979).

Látható tehát, hogy megjelent ugyan a rehabilitáció fogalom használata, de ez a vizsgált időszakban nem a rekonstrukció helyett jelent meg, sokkal inkább annak egy kíméletesebb, szanálásmentes változataként használták a szerzők. Emiatt a reorganizáció, de a rehabilitáció is marginális maradt a szakmai diskurzusban.

A VÁROSMEGÚJÍTÁS VITÁI

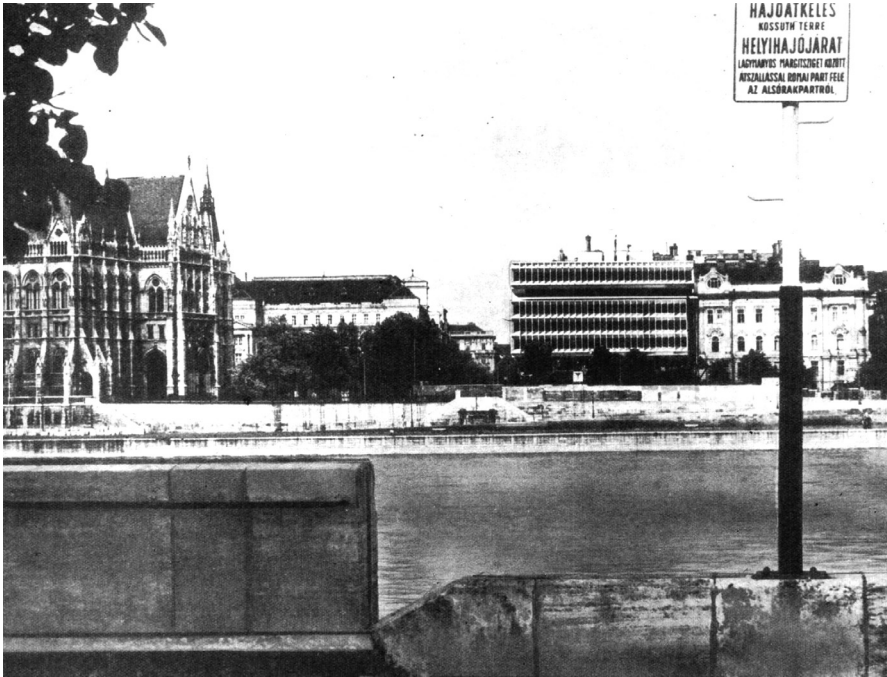
Építészeti formálás történeti városrészekben

A történeti városrészek alakításával kapcsolatos viták egyik fontos aspektusa a megengedhető és elvárt építészeti eszközök alkalmazásának kérdése volt. A második világháború után történeti környezetben való új beépítések esetén még inkább a semlegességre való törekvés mintái figyelhetők meg. A budai várban az 1950–1954 közti időszakban az archaizálástól mentes, de a környezethez minden elemében illeszkedő, semleges architektúrájú új házak épültek.⁹ 1956 jelenthetett fordulópontot, ami után a megindult foghíjbeépítések során a fiatal építészek már hangsúlyosan felvállalták a kortárs építészeti eszközöket mind a pesti belvárosban, mind pedig a budai várban (Simon 2006). Ezzel párhuzamosan ugyan megjelent még a hagyomány és kortárs építészet viszonya a Vigadó helyreállítása kapcsán vagy a már korábban említett Kathy Imre és Vámos Ferenc között kibontakozó vitában, de ezek végül nem folytatódtak érdemben. Az 1960-as évek-re a modern építészet univerzális és egyre merevebbnek ható elvei kerültek előtérbe (Simon 2007).

A korszerű formálás követelményét történeti környezetben a publikációk gyakran a történeti rétegzettség és a város kontinuitásának elvével igazolták. Érvelésükben a városok folyamatos fejlődéséből kifolyólag minden kornak a saját, korszerű eszközeivel kell hozzáépítenie. A Kossuth téri irodaház (9. ábra) építése kapcsán kibontakozó vita középpontjában a korszerűség és a városkép szempontjainak szembenállása jelent meg. Több írás foglalkozott a korszerű beépítés melletti gazdasági-funkcionális érveléssel (Heim 1967). Ugyanakkor megjelentek olyan hangok is, amelyek a városképet fontosabbnak ítélték ezen a helyen, mint a funkcionalitást (Sárkány 1967). Horler Miklós a budavári helyreállítások kapcsán írt a történeti környezetben elhelyezett új beépítések korszerűségének követelményéről: „A szó mély értelmében vett korszerűség tehát nemcsak, hogy nem áll ellentétben a történelmi együttesbe való beilleszkedéssel, hanem annak minden vitán felülálló kritériuma.” (Horler 1967. 2.) Műemlékvédelmi nézőpontú írásában megjelent a történeti rétegzettség fontossága, amely nemcsak építészeti, de városi léptékben is kívánatos (Horler 1967). Egy másik, 1972-es cikkében pedig a modern épület műemléki környezetben való megjelenésének természetszerűségről írt (Horler 1972).

Az azonban változó, hogy milyen eszközökkel biztosítható az illeszkedés elvárt kritériuma. Műemlékvédelemmel foglalkozó szerzők részéről jellemző álláspontként figyelhető meg a tetőformában és tömegben való illeszkedés mellett a homlokzatalakítás szabadsága (Dercsényi 1970. 48). Gerő László (1963. 8) amellet foglalt állást, hogy a történeti városközpontokban az avult, bontandó épületek helyén emelt új beépítések ne régieskedjenek, de épülettömegben, ritmusban, jellegében illeszkedjenek a környezethez. Granasztói (1967. 29) városépítészeti fókuszú cikke azonban arra világított rá, hogy történeti környezetben a modern homlokzat ugyan elfogadott, a tömeg illeszkedésének szabályai nem eldöntöttek. 1974-ben Ihrig Dénes várostervezési kérdések mentén a típusépületek történeti környezetben való alkalmazásának hátrányaira mutatott rá: „A város meglevő arculatának, szerkezete jellegzetességeinek megőrzése, kidomborítása a többszintes beépítéssel, típuszekciós épületekkel kevésbé lehetséges vagy legalábbis nagyon kevés vonás az,

⁹ Ilyenek az Üri 6. (építész: Tillai Ernő, KÖZTI), a Tárnok utca 12. (építész: Nárai Szabó István, Dragonits Tamás) vagy a Fortuna utca 16. (építész: Nárai Szabó István, Dragonits Tamás) szám alatti házak (Ferkai 2022).

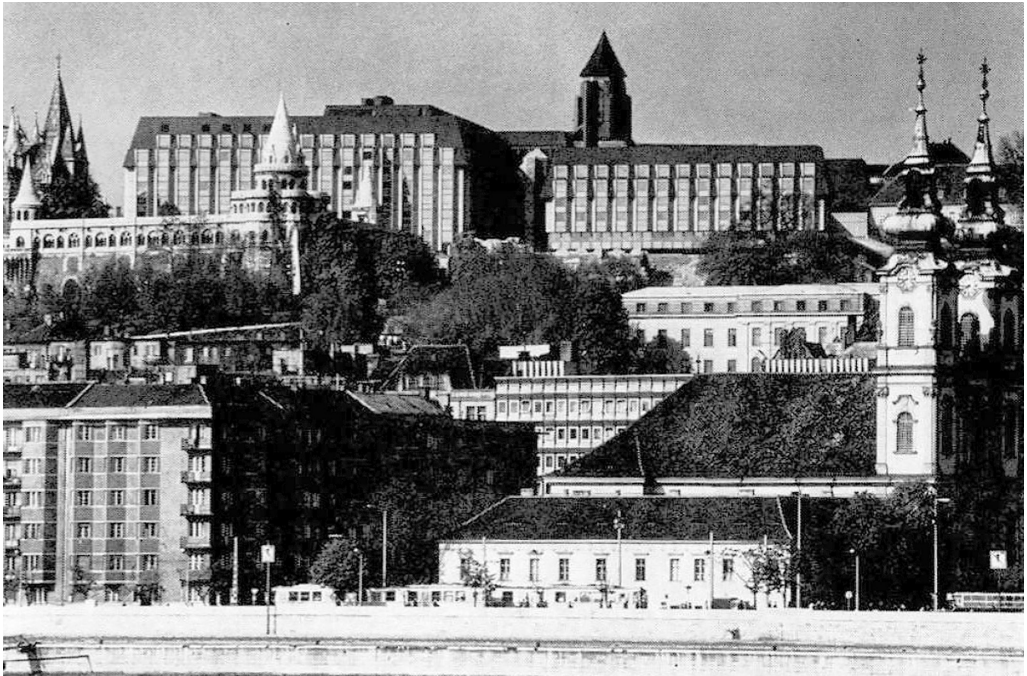

9. ábra. A Kossuth téri irodaház látképe a Duna felől, terv (Heim 1967. 29)

ami ezzel átmenthető.” (Ihrig 1974. 94.) Horler (1976) pedig arról írt, hogy a semlegesség meghaladott, a történelmi szemlélet nem engedi meg az archaizálást.

A történelmi környezet és a korszerűség összeegyeztethetőségének szakmai kritikája a korokban néhány vitát leszámítva nem jelent meg a szakajtóban. A kivételek egyik példája, amikor Csák Máté, a budapesti Műemlék Felügyelőség főmérnöke, 1968-as, Horlernek címzett írásában a budavári építkezések kapcsán műemlékvédelmi, építészeti és városépítészeti álláspontok szembenállására világított rá, amelyből álláspontja szerint ilyen környezetben a városképi és utcafépí szempontok elsődlegesek (Csák 1968). Dercsényi (1974) pedig a műemlékvédelem és a városépítészeltávolodásának problémája kapcsán arról írt, hogy a történelmi környezetben az illeszkedés nem stíluskérdés, hanem azt a beépítési módban, tömegben, telekosztásban kell keresni. A műemléki jelentőségű területeken és városközpontokon kívül a meglévő környezethez való építészeti illeszkedés kevésbé jelenik meg a vizsgált szakajtóban. Városépítészeti szempontból Brenner János az avult városrészek kapcsán bármilyen jellegű illeszkedést olyan kényszerként írt le, amely meggátolja a városok jövőbeni fejlesztését, hiszen akkor minden ilyen csatlakozás adottsággként és nehéz megoldandó feladatként jelenik majd meg (Brenner 1965).

A modern építészeti formálással szembeni kritikák elsősorban a közvélemény felől érzékelhetőek a vizsgált szakajtóban. Ezek azonban közvetve, a szakmai szereplők reflexióin és a társadalmi elvárásokra való hivatkozáson keresztül jelentek meg. Ilyen írások jellemzően a kiemelt helyszíneken való építés kapcsán fogalmazódtak meg. Horler (1968) a Vízivárosban található Pala utcai együttes bontása kapcsán érzékeltette, hogy rossz állapotú házak esetén a társadalmi vélekedés is sokszor a bontás mellett van, amit a gazdaságosságát kereső érvek is támogatnak. 1972-ben a *Magyar Építőművészet* hasábjain megjelent cikkében rámutatott a műemlékeket

10. ábra. A budavári Hilton szálló látképe (Kriszt 1978. 61)

minden változással szemben túlzottan féltő, valamint azokat felesleges teherként kezelő és a fejlődés korlátainak tartó, gazdasági szempontokat előtérbe helyező szemléletmódok szélsőségeire, és egyaránt bírálta ezeket az álláspontokat (Horler 1972). A budavári Hilton szálló (10. ábra) építése kapcsán széles társadalmi-szakmai vita bontakozott ki a történeti és modern beépítések viszonyáról. Kriszt György építészeti kritikájában a beépítés védelmére kelt, kiemelve, hogy a szálló megoldásai hozzájárulnak a városképi harmónia megteremtéséhez, a közvélemény bírála- taival szemben (Kriszt 1978). Kubinszky Mihály kritikájában igazságtalannak ítélte meg a „nagy- közönség” felől érkező ellenző hangokat, mondván, egy ilyen kiemelt helyszínen csak minőségi és karakteres épület jelenhet meg, amely nem semlegesen viselkedik (Kubinszky 1978).

Látható tehát, hogy a vizsgált időszakban a homlokzatformálásban a modern építészeti elvek alkalmazása dominánssá vált. Az illeszkedés így elsősorban a beépítési módra korlátozódott. Mindezzel együtt a korszerű építészeti alakítás történeti környezetben a korszak végéig a szak- sajtóban érdemben nem kérdőjeleződött meg. Közvetetten a közvélemény felől ugyan a kiemelt helyszínekkel kapcsolatban érezhetőek elégedetlenségek, de a szakmai álláspont ezeket rendre elutasította.

A korszerű városépítés kritikái

Az 1970-es évektől a modern elveket követő városrekonstrukciók hibái egyre gyakrabban jelen- tek meg a városépítészeti diskurzusban. Ezek egy része a műemlékvédelmi és városépítészeti né- zőpontok közötti ellentmondásokra hívta fel a figyelmet. Dercsényi (1974. 35–36) a történeti

városok rekonstrukciója során tapasztalt hibák egyik fő okaként a hatvanas évek végén történt szervezeti változások miatt a műemlékvédelem és városrendezés eltávolodását nevezte meg. Horler (1976) pedig amellet érvelt, hogy a történeti városok fejlesztésekor városméretű műemlékvédelem helyett valójában történeti szemléletű városfejlesztésre lenne szükség. Ennek kapcsán arról írt, hogy minden olyan szándék, ami a történeti meghatározottságából kiszakítva akarja formálni a várost, mindenképp hibákra, torzításokra vezet. Értelmezésében a történelmi korok egymásra rétegzettsége alakította városainkat, azonban a 20. század városfejlesztése megfojtja a történelmi városmagokat.

A kritikák másik csoportja tervezésmódszertani megközelítésből vizsgálta a problémát. Az ÉGSZI Város- és Területfejlesztési osztályának munkatársai védett és nem védett városközpontok megújítását vizsgáló tanulmányukban megállapították, hogy a rendezési tervek nem reagálnak kellőképp a helyi problémákra, a városközpont továbbfejlesztése helyett pedig az adottságok figyelembevétele nélküli újratervezés jellemző. Emellett rámutattak arra, hogy a tervezők kizárólag alaprajzi rendszerekben gondolkodnak, a város belső nézőpontjait nem veszik figyelembe (Buzna 1974). Winkler Gábor pedig Pápa belvárosának rekonstrukciója megkezdésekor élesen bírálta a korábbi terveket, amelyek nagy bontásokat irányoztak elő, elmosták a városmag határait és új közlekedési rendszert javasoltak az utcakép rovására. A tervek megvalósulásáig elrendelt építési tilalom pedig alapjaiban megbénította a városlakók felújítási szándékát (Winkler 1977. 22–23). Megjelent annak a városépítészeti kritikája is, hogy a túlzó igényű városközpont-rekonstrukciók nagy beruházási igénye ellehetetleníti a megvalósulást, miközben az építési tilalom gátolja a magánérvős beruházásokat is (Ihrig 1974. 83).

A városközpont-rekonstrukciók problémájára az államigazgatás is reagálni kívánt. Az Építési és Városfejlesztési Minisztérium 1972-es rendelete a városközpont-rekonstrukciók felülvizsgálásával azok visszafogását tűzte ki célul, aminek az okai között a túlzott igényű beruházások gazdaságtalansága és elhúzódo megvalósulása mellett megjelent a városközpontok jellegének megóvása is (Tompai 1977). Perényi Imre azonban a problémák megoldását nem a rekonstrukciók visszafogásában, sokkal inkább felgyorsításában látta. Érvelésében a külső területek nagy sűrűségű, magas beépítései megbontják a város morfológiai egységét, a belső területek fejlesztésének elmaradása pedig tovább növeli a szerkezeti ellentmondásokat és társadalmi feszültségeket. Ugyanakkor a lakótelepek sematikus megjelenésének kritikája és emiatt a történelmileg kialakult arculat felértékelődése nála is megjelenik (Perényi 1977).

Az ÉVM államtitkáraként Szabó János 1977-ben így fogalmazott: *„Észre kell azonban venniünk, hogy a városok és különösen a városközpontok fejlesztése, rekonstrukciója pusztán műszaki-gazdaságossági megközelítéssel nem hozza meg a kívánt eredményt. Ahhoz, hogy az emberek jól érezzék magukat városukban, az is kell, hogy a város történetileg kialakult szerkezetét, jellegzetes épületeit, épületegyütteseit, egyszóval karakterét tiszteletben tartsuk.”* (Szabó 1977. 8.) Érvelésében a környezetalkítás humánosságának követelményére igyekezett felhívni a figyelmet, amire a korábbi szanalásos rekonstrukciók képtelenek voltak.

Székelyné Egri Zsuzsanna a második 15 éves lakásépítési terv területkiválasztása kapcsán vizsgálta 19 város városszerkezeti és városképi együtteseinek védelmét. Rámutatott ezzel összefüggésben, hogy a modern és történeti építési mód között eleve fellépő feszültséget tovább súlyosbítják a bontásos rekonstrukciók és a belvárosi lakótelepek. Értelmezése szerint a korszerűség félreértelmezéséből ered a modern és a történeti szembeállítás egymással, helyette hagyományos, városias beépítés megőrzésével kellene integrálni az új beépítéseket a városképhe (Székelyné Egri 1979). Román András a megvalósult, modern elveket követő, szabadon álló beépítést alkalmazó városközpont-rekonstrukciókat élesen bírálta a megváltozó karakter és a

11. ábra. A veszprémi toronyház hatása a vár belső utcaképeben (Román 1974. 68)

városkép szempontjából. Szerinte a „lakótelepi jelleg” megbontja a hagyományos utcaképet, és erre akár egy rosszul elhelyezett épület is alkalmas lehet. Álláspontja szerint a modern építészeti elvek alkalmazhatósága történeti környezetben nem jelenti azt, hogy ugyanez igaz lenne a modern városépítészeti megközelítésekre is. Egyértelműen kiállt amellett, hogy történeti városrészekben, városközpontokban a meglévő beépítési vonalak, a zárt sorú utcakép megtartásával kellene megőrizni a városszerkezet folytonosságát, illetve annak nött jellegét az avult épületállomány fokozatos cseréje mellett (Román 1973). A veszprémi (11. ábra), debreceni rekonstrukciók eredményeit ebből a szempontból különösen negatívan értékelte. Ezek véleménye szerint az eredeti karakter felszámolásával jártak. Felvetette továbbá, hogy a bontásos rekonstrukció miatt államilag támogatott, ellenben a rehabilitáció miatt nem (Román 1979).

Miközben tehát a modern építészeti formálás eszközei a vizsgált időszakban végig többnyire elfogadottak, addig a modern városépítészeti elvek az 1970-es évektől egyre több kritikát kaptak. A történeti városok szerkezetének, karakterének megőrzése szempontjából a szerzők városépítészeti léptékben kezdték el a problémát keresni.

KONKLÚZIÓ

A vizsgált folyóiratokból a történeti érték fogalomértelmezési keretének bővülése rajzolódik ki a korszakban. Ebben kiemelt szerep jutott az épületegyüttesből, illetve a városszövetből adódó értékeknek, amelynek hangsúlyozása már a vizsgált időszak elején megjelent. A szerzők ennek fontosságára éppen a műemlékek alacsony száma miatt mutattak rá. A hetvenes évektől ezt egészítette ki a helyi karakter keresése, illetve a társadalom történetiséghez való viszonyának erősítése. Ugyanakkor az is látszik, hogy ezek az érvek alapvetően a kiemelt történeti jelentőségű

városok, városközpontok esetén jelentek meg. A történetinek tekintett városok körének bővülése a diskurzusban csak lassan történt meg. Ennek során az egykori mezővárosok, különösen az alföldi települések városszerkezetből adódó történetiségének hangsúlyozása számottevő. A vizsgált időszak végén azonban megjelentek olyan nézőpontok, amelyek a városkarakter megőrzését függetlenítették a történetinek tekintett értékektől, kizárólag a helyi jellegre rámutatva. A helyi identitással összefüggésben a feltárulások, városkép, utcakép értékeinek hangsúlyozása számottevő. Ennek kapcsán a beépítés jellege, különösen a zártosított utcaképek kialakítása vált meghatározóvá.

Az örökségértelmezés átalakulásával párhuzamos a publikációkban a városmegújítás módszertani és fogalomhasználati változása. A korszak elején a meglévő városszövet szanalálással való átépítése jellemző, ez alól csak a kiemelt műemléki értékkel rendelkező területek képeztek kivételt. A szanalálás tágabban értelmezett komplex szemléletmódja a szakmai diskurzusban idővel a bontásos tevékenységre korlátozódott és a rekonstrukció egyik eszközévé vált. A bontással járó átépítések gyakorlata alapvetően a lakhatási kérdés felől közelített, és ennek városméretű megoldásaként jelent meg a városépítészeti diskurzusban. Azonban a bontásokhoz való viszony a 1960-es évek végétől egyre jobban árnyalódott mind a gazdaságosság, mind a társadalmi hatások, mind pedig a városkép szempontjából. A kiemelt történeti értékek elvesztése a szanalálás módszertanának elvetéséhez vezetett. Ezzel párhuzamosan a rekonstrukció keretrendszere kettévált a szanalálás és a műemléki városrészek, városközpontok valamivel érzékenyebb megújítása mentén. Utóbbiak számára a megoldások keresése és a meglévő városszövet megújításának módszertani kidolgozása a városméretű műemlékvédelem, illetve a műemlékvárosok helyreállításának tapasztalata felől történt. Ezek közül is kiemelendők a soproni, budavári, majd pedig a pápai tapasztalatok a szaksajtóban.

Az 1960-as évektől a városközpontokhoz kötődő reorganizáció, majd az 1970-es évektől a rehabilitáció fogalomhasználatával egészült ki a városmegújításról való diskurzus. A fogalmi átalakulással és az értéknek tekintett történeti városrészek körének bővülésével párhuzamosan a korábban említett műemlékvárosok rekonstrukciójának módszertani megközelítései a műemlékileg nem védett történeti városi környezet megújításának eszközeivé váltak. Ugyanakkor a vizsgált időszakban a rekonstrukció fogalomhasználati is mindvégig jelen volt, azt csak kiegészítették a különböző tervezésmódszertani megközelítések. Mindebből kirajzolódik, hogy a rekonstrukció fogalomhasználati nem elsősorban módszerspecifikus, sokkal inkább a lakhatási minőség és épített környezet korszerűsítését szem előtt tartó, átfogó fogalomként jelent meg.

A bemutatott építészeti-városépítészeti vitákból látható, hogy a történeti környezetben való korszerű építészeti formálás elfogadottsága hamar alapelvűvé vált és a korszak végéig ez nem kérdőjeleződött meg a szakmai diskurzusban. A vizsgált időszak szemlélete alapján a városok kontinuos fejlődése azt diktálta, hogy minden kor a saját eszközével folytassa az épített környezet formálását. Megjelent ugyan ennek kritikája is a szaksajtóban, de csupán közvetetten, a közvéleményre való reakciók révén. A városrekonstrukciók kritikái az 1970-es évektől sokkal inkább a modern városépítészeti elvekkel szemben fogalmazódtak meg. A túlzott bontással járó rekonstrukciók negatív következményei mellett a korszerű városépítés elvei (pl. szabadonálló beépítés) is megkérdőjeleződtek a korszak végére. Ez a folyamat szintén lekövette az örökségként kezelt értékek bővülését. Először a kiemelt történeti értékkel rendelkező városrészekkel szemben merülnek fel az említett érvek, de a vizsgált időszak végén már több írás foglalkozott a helyi karakter elvesztésének problémájával.

KÖSZÖNETNYILVÁNÍTÁS

A Doktoranduszi Kiválósági Ösztöndíj Program (DKÖP) által támogatott projekt a Kulturális és Innovációs Minisztérium Nemzeti Kutatási Fejlesztési és Innovációs Alapból nyújtott, valamint a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem támogatása alapján valósult meg.

IRODALOMJEGYZÉK

- Ághné Korompay–Korbonits 1979 Ághné Korompay Katalin – Korbonits Dezsóné: A történelmi értékű városrészek integrációja az általános rendezési tervekben – Kecskemét. *Városépítés* 16 (1979) 5. 19–21.
- Alföldi György et al. 2009 Alföldi György – Ihrig Dénes – Körner Zsuzsa – Locsmáncsi Gábor – Losonczy Anna – Meggyesi Tamás – Pálffy Sándor – Rab Judit – Varga Imre: *Egy tanszék 80 éve / A BME Urbanisztika Tanszékének története (1929–2009)*. TERC, Budapest 2009.
- Anda 1969 Anda Judit: Városméretű műemlékvédelem Veszprémben. *Városépítés* 6 (1969) 3. 21–24.
- Bálint 1974 Bálint Imre: Főterek és kialakult városképek védelme új beépítések kapcsán. *Területrendezés* 3 (1974) 3. 109–116.
- Berti 1967 Berti Béla: A fővárosi lakásviszonyok és a II. ötéves terv lakásépítkezései. *Városépítés* 4 (1967) 2. 21–23.
- Borics 1972 Borics László: Műemlékvédelmi feladatok a tanács munkájában. *Városépítés* 9 (1972) 5. 22–25.
- Brenner 1965 Brenner János: Budapesti lakóterületek szanalási feladatainak egyes problémái. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 9 (1965) 1. 185–208.
- Brenner 1967 Brenner János: A városépítési szanalás néhány értékelési problémája. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 11 (1967) 1. 41–58.
- Buzna 1974 Buzna Margit: Műemlékileg nem védett történelmi városközpontok fejlesztési problémái. *Területrendezés* 3 (1974) 3. 70–77.
- Csák 1968 Csák Máté: A budai Várnegyed rekonstrukciójának néhány kérdéséről... *Magyar Építőművészet* 17 (1968) 5. 63–64.
- Császár 1975 Császár László: A műemlékjegyzék tartalma korszerűsítésének soron levő feladatairól. *Magyar Építőművészet* 24 (1975) 1. 54–55.
- Cser 1979 Cser István: Tömbrekonstrukciós tervek kialakult metodikája és példái. *Területrendezés* 8 (1979) 1. 34–40.
- Dercsényi 1970 Dercsényi Dezső: Városméretű műemlékvédelem Magyarországon. *Városépítés* 7 (1970) 1–2. 46–50.
- Dercsényi 1974 Dercsényi Dezső: Műemlékvédelem és városrendezés. *Területrendezés* 3 (1974) 3. 33–38.
- Dercsényi 1975 Dercsényi Dezső: A műemlékvédelem szerepe a városok fejlesztésében. *Városépítés* 12 (1975) 2–3. 48–51.
- Erdélyi 1976 Erdélyi Sándor: Várospolitikai és műemlékvédelem. *Városépítés* 13 (1976) 1–2. 9–12.
- Faragó–Heim–Keresztély 1955 Faragó Kálmán – Heim Ernő – Keresztély György: Magyar városok szanalási módszerei. *Településtudományi Közlemények* 13 (1955) 3. 147–151.
- Ferkai 2022 Ferkai András: A budai Várnegyed műemléki kutatása és helyreállítása 1945–1960. *Építés – Építészettudomány* 50 (2022) 3–4. 253–270.
- Füle 1975 Füle Lajos: Környezetalakítás a városközpontban. *Területrendezés* 4 (1975) 3. 51–54.

- Füle 1977 Füle Lajos: A korszerű városközponttal szemben támasztott követelmények. *Városépítés* 14 (1977) 5. 10–12.
- Füle 1978 Füle Lajos: Épületfelújítások és tatarozások. *Városépítés* 15 (1978) 4. 26–27.
- Gerő 1963 Gerő László: Műemléki jelentőségű területek rendezésének metodikai kérdései. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 7 (1963) 1–2. 3–20.
- Gerő 1972 Gerő László: Városaink történelmi magjának védelme. *Városépítés* 9 (1972) 2. 5–8.
- Granasztói 1962 Granasztói Pál: Történeti városközpontjaink főbb általános városépítészeti problémái. *Magyar Építőművészet* 11 (1962) 1. 57–60.
- Granasztói 1963 Granasztói Pál: A budapesti eklektikus városépítészeti értékelésének néhány problémája. *Magyar Építőművészet* 12 (1963) 2. 30–31.
- Granasztói 1964 Granasztói Pál: Történeti városközpontjaink reorganizációjának jellegzetes kérdései. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 8 (1964) 1–2. 37–67.
- Granasztói 1967 Granasztói Pál: Műemléki városegyütteseink, történeti városrészeink néhány városépítési kérdése. *Városépítés* 4 (1967) 3. 26–29.
- Granasztói 1974 Granasztói Pál: A tradíció funkciója. *Városépítés* 11 (1974) 2. 5–9.
- Gubicza 1969 Gubicza László: Városfejlesztési kérdések Veszprémben. *Városépítés* 6 (1969) 3. 12–16.
- Heim 1967 Heim Ernő: A Kossuth Lajos tér déli térfalának kiépítése. *Városépítés* 4 (1967) 2. 28–31.
- Horler 1967 Horler Miklós: Egy háztömb a budai Várban. *Magyar Építőművészet* 16 (1967) 2. 2–9.
- Horler 1968 Horler Miklós: Búcsú egy műemlék-együttestől. *Magyar Építőművészet* 17 (1968) 3. 66–67.
- Horler 1972 Horler Miklós: Műemlékvédelem és mai építészeti. *Magyar Építőművészet* 21 (1972) 2. 26–33.
- Horler 1976 Horler Miklós: A történelmiség szerepe és megőrzése az emberi környezetben. *Városépítés* 13 (1976) 1–2. 21–24.
- Ihrig 1965 Ihrig Dénes: A városépítési hagyományok kérdése Nagykanizsa városközpontjának átépítési tervében. *Településtudományi Közlemények* 14 (1965) 17. 75–84.
- Ihrig 1974 Ihrig Dénes: A lakásépítés megvalósítási formáinak szerepe városaink fejlesztésében és rekonstrukciójában. *Településtudományi Közlemények* 20 (1974) 24. 83–94.
- ism. 1970 ism.: A II. városrekonstrukciós szimpozium által elfogadott következtetések és ajánlások. *Városépítés* 7 (1970) 5. 19–21.
- Jankó 2005 Jankó Ferenc: Történelmi városnegyedek sorsa-tapasztalatok és tanulságok Sopronban. In: *Városrehabilitáció és társadalom*. Szerk.: Egedy Tamás. MTA Földrajztudományi Kutatóintézet, 2005. 289–305. https://www.varosrehabilitacio.net/new/pdf/Varosrehabilitacio_tarsadalom.pdf
- Jankó 2011 Jankó Ferenc: Motivációk, célok és konfliktusok a szocialista műemlékvédelem városformálásában. In: *A város és társadalma – Tanulmányok Bácskai Vera tiszteletére*. Szerk.: H. Németh István – Szívós Erika – Tóth Árpád. Hajnal István Kör – Társadalomtörténeti Egyesület, Budapest 2011. 39–51. http://publicatio.uni-sopron.hu/270/1/18_JF.pdf
- Jelinek 2019 Jelinek Csaba: A városrehabilitáció korszakai Magyarországon: Az állam szerepe marginális városi terek (újra) termelésében. *Tér és Társadalom* 33 (2019) 4. 17–37. <https://doi.org/10.17649/TET.33.4.3180>
- Joób 1974 Joób F. Tamás: Pápa: A jelenbe épülő múlt. *Városépítés* 11 (1974) 2. 20–23.
- Joób 1977 Joób F. Tamás: Nem emlék: élő valóság – Sopron. *Városépítés* 14 (1977) 1. 10–13.
- Kissné Nagypál 1972 Kissné Nagypál Judit: Sopron „falai”. A városmag-rekonstrukció gondjairól. *Magyar Építőművészet* 21 (1972) 2. 18–25.

- Kocsis–Kissné Nagypál 1972 Kocsis József – Kissné Nagypál Judit: Műemléki rekonstrukció-rehabilitáció Sopron védett belvárosában. *Városépítés* 9 (1972) 2. 28–31.
- Kotsis 1971 Kotsis Iván: Gondolatok Granasztói Pál 1970. december 6-i előadásával kapcsolatban. *Magyar Építőművészet* 20 (1971) 3. 60–61.
- Kőszegfalvi 1968 Kőszegfalvi György: Városi lakóterületek rekonstrukciójának néhány kérdése. *Városépítés* 5 (1968) 2. 30–31.
- Kriszt 1967 Kriszt György: Győr történelmi városmagjának rekonstrukciós kérdései. *Városépítés* 4 (1967) 3. 7–11.
- Kriszt 1978 Kriszt György: A Hilton Szálló Budapest városképében. *Magyar Építőművészet* 27 (1978) 1. 58–61.
- Kubinszky 1961 Kubinszky Mihály: Gondolatok a századeleji magyar építészetéről. *Magyar Építőművészet* 10 (1961) 1. 42–46.
- Kubinszky 1972 Kubinszky Mihály: Két foghíj beépítése Sopronban. *Magyar Építőművészet* 21 (1972) 6. 56–57.
- Kubinszky 1978 Kubinszky Mihály: A budavári Hilton. *Magyar Építőművészet* 27 (1978) 1. 62–63.
- Márkus 1974 Márkus Dóra: A műemlékvédelem szerepe a városrendezésben. *Területrendezés* 3 (1974) 3. 39–43.
- Meggyesi 1971 Meggyesi Tamás: Hozzászólás „Az építészeti alakítás lehetőségei a városépítésben” című előadáshoz. *Magyar Építőművészet* 20 (1971) 3. 61.
- Meggyesi 1985 Meggyesi Tamás: *A városépítés útjai és tévútjai*. Műszaki Könyvkiadó, Budapest 1985.
- Mester 1973 Mester Árpád: Budapesti városrekonstrukciók. *Területrendezés* 2 (1973) 2. 30–36.
- Nemes 1966 Nemes Ferenc: Hozzászólás Faragó Kálmán előadásához. *Településtudományi Közlemények* 15 (1966) 19. 60–62.
- Oláh 2023 Oláh Gábor: Védett városi terek: a pesti történelmi városnegyed fogalomtörténete (1928–1987). Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE), Történelemtudományi Doktori Iskola, Budapest 2023. <http://dx.doi.org/10.15476/ELTE.2023.016>
- Perényi 1970 Perényi Imre: A városok korszerűsítéséhez szükséges tervezési keretek és átfogó szervezetek. *Városépítés* 7 (1970) 5. 6–12.
- Perényi 1973 Perényi Imre: A magyar városok rekonstrukciója. *Városépítés* 10 (1973) 3. 27–33.
- Perényi 1977 Perényi Imre: Városaink rekonstrukciója nem odázható el. *Városépítés* 14 (1977) 4. 5–6.
- Perényi–Faragó 1963 Perényi Imre – Faragó Kálmán: A racionális településnagyságok kialakulásának lehetőségei Magyarországon. *Településtudományi Közlemények* 12 (1963) 15. 3–16.
- Preisich 1971 Preisich Gábor: Egészségügyi problémák a budapesti agglomeráció fejlesztésében. *Városépítés* 8 (1971) 2. 9–11.
- Preisich 1974 Preisich Gábor: Budapest történelmi értékeinek pusztulása és megóvása. *Területrendezés* 3 (1974) 3. 55–59.
- Preisich 1975 Preisich Gábor: Elavult tömbök felújítási átépítése. *Városépítés* 12 (1975) 1. 18–21.
- Preisich 1979 Preisich Gábor: Zárszó. *Városépítés* 16 (1979) 5. 24–25.
- Rados 1979 Rados Jenő: Visszatekintés a műemlékvédelem és városrendezés kapcsolataira, különös tekintettel annak korai korszakára és a VÁTI tevékenységére. *Területrendezés* 8 (1979) 1. 12–16.

- Radnai 1973 Radnai Pál: Többszemlélet vagy telekszemlélet a városközpont rekonstrukciójának végrehajtásánál? *Városépítés* 10 (1973) 2. 21–23.
- Román 1968 Román András: Elavult lakóépületek korszerűsítése. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 12 (1968) 3–4. 429–472.
- Román 1973 Román András: A városképek védelmével kapcsolatos helyzetfelmérés. *Építés- és Közlekedéstudományi Közlemények* 5 (1973) 1–2. 233–247.
- Román 1974 Román András: Műemlékileg védett városrészek a településekben. *Területrendezés* 3 (1974) 3. 60–69.
- Román 1979 Román András: Történeti jellegű települések védelme. *Városépítés* 16 (1979) 5. 18.
- Sárkány 1967 Sárkány István: A Kossuth Lajos tér déli homlokzatának építése. *Városépítés* 4 (1967) 2. 31.
- Sedlmayr 1972 Sedlmayr Jánosné: Városméretű műemlékvédelem eredményei Kőszegen. *Városépítés* 9 (1972) 2. 20–23.
- Simon 2006 Simon Mariann: Arculatváltás: budapesti foghíjbeépítések 1956 után. *Műemlékvédelem* 50 (2006) 5. 199–206.
- Simon 2007 Simon Mariann: Modernity and context – Hungarian architecture at the beginning of the Kádár-era. *Periodica Polytechnica Architecture* 38. (2007) 1. 25–32. <https://doi.org/10.3311/pp.ar.2007-1.05>
- Smith 1970 Smith, William Stanley: Lakókeretek rekonstrukciója. *Városépítés* 7 (1970) 5. 15–18.
- Szabó 1976 Szabó János: A magyar városok műemlékvédelmének helyzete. *Városépítés* 13 (1976) 1–2. 5–8.
- Szabó 1977 Szabó János: Ember és város. *Városépítés* 14 (1977) 5. 8–9.
- Szanyi 1972 Szanyi József: Az urbanizáció és a műemlékvédelem Budapesten, különös tekintettel a Várnegyedre. *Városépítés* 9 (1972) 2. 16–19.
- Székelyné Egri 1979 Székelyné Egri Zsuzsanna: A rendezési tervek szerepe a történeti értékű városrészek fejlesztésében. *Városépítés* 16 (1979) 5. 18–19.
- Szelényi 1971 Szelényi Iván: Társadalmi problémák Budapest városépítészetében: Városépítészetünk társadalmi céljairól. *Városépítés* 8 (1971) 6. 10–13.
- Szűcs 1975 Szűcs István: A városrekonstrukció társadalmi indokoltságának kérdéséhez. *Városépítés* 12 (1975) 1. 12–13.
- Tompai 1977 Tompai Géza: A városközpont-átépítések engedélyezési eljárásának tapasztalatai. *Városépítés* 14 (1977) 1. 35–36.
- Turcsányi 1977 Turcsányi Gyula: Vallomás Egerről. *Városépítés* 14 (1977) 6. 21–23.
- Vámos 1960 Vámos Ferenc: A szecesszió értékeléséről. *Magyar Építőművészet* 9 (1960) 6. 49–53.
- Winkler 1977 Winkler Gábor: Pápa műemléki belvárosának rekonstrukciója. *Városépítés* 14 (1977) 4. 22–25.
- Winkler 1979 Winkler Gábor: Pápa – a védett történetivárosmag rendezési terve. *Városépítés* 16 (1979) 5. 21–22.
- Zsitva 1969 Zsitva Tibor: Veszprém városközpont rekonstrukciója. *Városépítés* 6 (1969) 3. 16–18.

Urban Rehabilitation in the 1960s and 1970s

Urban Renewal Concepts of Historical Urban Fabric in the Hungarian Urban Planning Press of the Period

SUMMARY

The built heritage of the 1960s and 1970s is a highly contentious issue in contemporary professional and public discourse, especially in the case of modern buildings in historical context. This paper attempts to identify the urban planning history behind these developments. In relation to this, the dilemmas that arose in the urban planning discourse of the 1960s and 1970s regarding the renewal of the historic urban fabric will be examined. The focus of the study is on the transformation of heritage interpretations. Based on publications in the Hungarian urban planning press, the paper shows how the authors of the period defined historical heritage. In doing so, the research aims to answer how perception of the built heritage has evolved over the decades. The study will highlight how the definition and methodology of urban rehabilitation have changed as the time horizon of heritage has become more recent, the historicity of the urban fabric has been valorised, and local aspects have been included. The critiques of the urban reconstruction with drastic demolition in the 1960s, combined with the experience gained in monumental areas, contributed to the development of a new approach to the rehabilitation of non-protected urban areas. The paper also highlights the main conflicts over building in the historic urban fabric, highlighting the criticisms of modern approaches to urban planning in the 1970s.

KEYWORDS

urban reconstruction, urban rehabilitation, urban renewal, historical urban fabric, urban planning press, 1960s, 1970s

Open Access nyilatkozat: A cikk a Creative Commons Attribution 4.0 International License (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>) feltételei szerint publikált Open Access közlemény, melynek szellemében a cikk bármilyen médiumban szabadon felhasználható, megosztható és újraközölhető, feltéve, hogy az eredeti szerző és a közlés helye, illetve a CC License linkje és az esetlegesen végrehajtott módosítások feltüntetésre kerülnek. (SID_1)